

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

**УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
“БРЭСЦКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ТЭХНІЧНЫ ЁНІВЕРСІТЭТ”**

КАФЕДРА БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ МОЎ

ПРАКТЫКУМ ПА КУЛЬТУРЫ МАЎЛЕННЯ:

**тэарэтычны матэрыял і практычныя заданні
для студэнтаў тэхнічных спецыяльнасцей**

Брэст 2015

УДК 811.161.3

У метадычным выданні змешчаны асноўныя правілы з раздзела “Культура маўлення”. Пасля выкладу тэарэтычнага матэрыялу ўключаны практыкаванні, скіраваныя на засваенне нормаў сучаснай беларускай мовы і развіццё моўнай культуры і прафесійнага маўлення будучых спецыялістаў.

“Практыкум” прызначаецца студэнтам тэхнічных спецыяльнасцей і дапаможа засвоіць і ўдасканаліць веды і практычныя ўменні па беларускай мове.

Складальнікі: Я.Р. Самуйлік, ст. выкладчык
Л.У. Пікула, ст. выкладчык

Рэцэнзент: А.В. Макарэвіч, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры тэарэтычнай і прыкладной эканомікі БрДУ імя А.С. Пушкіна

ПРАДМОВА

Метадычнае выданне “Практыкум па культуры маўлення: тэарэтычны матэрыял і практычныя заданні” прызначаецца студэнтам тэхнічных спецыяльнасцей. “Практыкум” складзены ў адпаведнасці з праграмамі гэтых спецыяльнасцей, якія прадугледжваюць разгляд пытанняў па тэмах “Правільнасць маўлення і моўныя нормы”, “Дакладнасць маўлення як камунікатыўная якасць навуковага стылю”, “Дакладнасць маўлення як асноўная якасць афіцыйна-справавога стылю”, “Лагічнасць, выразнасць, чысціня, багацце, дарэчнасць, лаканічнасць маўлення”, “Культура прафесійнага маўлення.”.

Менавіта таму ўзмоцнена практычная накіраванасць “Практыкума”. Пасля тэарэтычнага матэрыялу падаюцца заданні на засваенне тэрміналагічнай лексікі па абранай спецыяльнасці, узбагачэнне слоўнікавага запасу будучых спецыялістаў, выпрацоўку ў студэнтаў навыкаў і ўменняў прафесійнага маўлення.

Студэнтам даецца магчымасць не толькі ўзнавіць раней вывучаны матэрыял ці пазнаёміцца з новым, але і абагульніць яго, свядома асэнсаваць і тым самым узбагаціць свой моўны вопыт, а таксама павысіць маўленчую культуру.

Аўтары спадзяюцца, што “Практыкум” дапаможа студэнтам паглыбіць веды аб нормах сучаснай беларускай мовы, камунікатыўных якасцях маўлення, а таксама дапаможа павысіць агульную моўную культуру і ўзровень прафесійнага маўлення будучых спецыялістаў.

§ 1. Мова і маўленне

Мова і маўленне – паняцці блізкія, але не тоесныя. Пад **мовай** разумеюць сістэму фанетычных, лексічных і граматычных сродкаў, якія выкарыстоўваюцца людзьмі для афармлення і перадачы думак, пачуццяў, эмоцый, іншымі словамі, гэта знакавы механізм. А **маўленне** – гэта функцыянаванне мовы, ужыванне яе ў працэсе моўных зносін. Мова па сваёй сутнасці з’ява сацыяльная, яна зарадзілася і развівалася ў працэсе сумеснай дзейнасці людзей. І на працягу ўсёй гісторыі чалавецтва служыла і служыць асноўным сродкам перадачы інфармацыі. Дзякуючы мове людзі абменьваюцца думкамі, засвойваюць жыццёвы вопыт, навуковыя веды многіх папярэдніх пакаленняў. Мова абстрагавана ад канкрэтнай асобы, не мае прамы выражанай суаднесенасці з аб’ектам рэчаіснасці. Гэтая суаднесенасць апасродкавана праз семантыку слоў, словазлучэнняў, сказаў. Маўленне ж заўсёды індывідуальнае, суб’ектыўнае, абумоўлена вопытам асобы і сітуацыяй, заўсёды адлюстроўвае пэўную рэчаіснасць.

Мова і маўленне існуюць як дыялектычнае адзінства. Дзякуючы маўленню (маўленчай практыцы) мова развіваецца, папаўняецца моўнымі сродкамі. І наадварот, чым багацейшая мова, чым лепш чалавек валодае ёю, тым больш дакладна ён перадае свае думкі і пачуцці, больш дасканалым з’яўляецца яго маўленне.

Маўленне можа быць рэалізавана ў вуснай або пісьмовай форме, успрымацца на слых (вуснае маўленне) або пры дапамозе органаў зроку (пісьмовае маўленне). У залежнасці ад таго, ці была думка аформлена ў выказванне, адрозніваюць маўленне ўнутранае (неаформленыя ў выказванне думкі) і знешняе (афармленыя думкі мае вусную або пісьмовую форму).

Вынікам маўленчай дзейнасці чалавека з’яўляецца тэкст. У залежнасці ад спосабу перадачы зместу і арганізацыі тэксту адрозніваюць тры тыпы маўлення: апісанне, апавяданне, разважанне. Кожны з іх вызначаецца адметнай кампазіцыяй і характэрнымі зместавымі асаблівасцямі.

§ 2. Паняцце культуры маўлення

Тэрмін “культура прафесійнага маўлення” азначае сукупнасць такіх якасцей маўлення, што робяць яго дасканалым сродкам камунікатыўных зносін у той ці іншай сферы дзейнасці чалавека; уменне правільна, дакладна, лагічна перадаваць свае думкі сродкамі мовы.

Культура маўлення прадугледжвае ўсебаковае, поўнае веданне рэальнай сістэмы мовы ў яе гістарычным развіцці, валоданне формамі і стылямі сучаснай літаратурнай мовы ў адпаведнасці з мэтамі і задачамі зносін.

Веданне нормаў літаратурнай мовы, уменне правільна гаварыць і пісаць складаюць аснову моўнай культуры чалавека, сведчаць пра ўзровень яго агульнай культуры.

Сістэма камунікатыўных якасцей маўлення – гэта адно са значэнняў тэрміна “культура маўлення”. *Асноўнымі кампанентамі культуры прафесійнага маўлення, як і культуры маўлення, з’яўляюцца правільнасць, чысціня і багацце (разнастайнасць) маўлення, дарэчнасць, вобразнасць.*

§ 3. Правільнасць маўлення і моўныя нормы

Правільнасць – адна з найбольш важных якасцей прафесійнага маўлення, што прадугледжвае захаванне носьбітамі мовы літаратурных нормаў (арфаэпічных, акцэнталагічных, арфаграфічных, лексічных, марфалагічных, словаўтваральных, сінтаксічных, фразеалагічных, стылістычных). Менавіта правільнасць маўлення забяспечвае яго адзінства, “ахоўвае” адназначнасць, агульнаразумеласць інфармацыі, якая перадаецца і ўспрымаецца. Правільнасць маўлення з’яўляецца па сутнасці прадметам школьнага навучання пераважна ў галіне граматыкі і фанетыкі.

Правільнасць маўлення – гэта творчы характар гаварэння, які прадугледжвае мэтазгоднасць выкарыстання тых або іншых моўных адзінак у працэсе камунікацыі. У гэтых адносінах відавочнай становіцца сувязь правільнасці і дакладнасці маўлення.

Правільнасць маўлення заснавана на прытрымліванні літаратурных норм пры ўжыванні мовы, якія выпрацаваны з цягам стагоддзяў і закадыфікаваны (замацаваны афіцыйна як абавязковыя для выканання) у аўтарытэтных граматыках і слоўніках (звычайна акадэмічных выданнях). Літаратурная норма забяспечвае сацыяльнае адзінства мовы, узаемаразуменне паміж усімі носьбітамі ўсіх разнавіднасцяў (дыялекты, жаргоны і інш.) мовы. Адна з галоўных мэт усёй нашай адукацыйнай сістэмы заключаецца менавіта ў тым, каб кожны адукаваны чалавек авалодаў літаратурнымі нормаў мовы ўжо ў сярэдняй школе, таму на ўрокі, звязаныя з вывучэннем мовы і мастацкай літаратуры як узорнай на гэтай мове, адводзіцца больш за ўсё гадзін. Але і надалей грамадства ўлічвае веданне літаратурнай мовы.

З улікам таго, што наша жыццё дынамічна развіваецца ва ўсіх сваіх сферах, мова змушана, каб адэкватна адлюстроўваць усе знешнія змены, таксама развіваецца, мяняецца, гнутка і пластычна прыстасоўваецца да новых абставін. Таму ў кожнай жывой мове літаратурнай норме пярэчыць, уступае з ёй у канфлікт, ужыванне, якое пастаянна падмывае кансерватыўныя па сваёй прыродзе нормы і прыводзіць да іх змен. З гэтай нагоды акадэмічныя граматыкі і слоўнікі рэгулярна перавыдаюцца і ў перавыданнях зазначаюцца пэўныя змены літаратурных норм, у прыватнасці, у дачыненні да правапісу, арфаэпіі, некаторых граматычных, арфаграфічных, стылістычных і іншых правіл. Важнасць, істотнасць, аўтарытэтнасць літаратурных норм і правіл у змененым выглядзе падмацоўваецца ўрадавымі пастановамі, якім папярэднічаюць разнастайныя абмеркаванні неабходнасці такіх змен моўных правіл у грамадскасці з улікам думак спецыялістаў, усіх, хто мае дачыненне да працы са словам.

У моўным ужытку некаторыя літаратурныя нормы могуць існаваць у розных варыянтах, якія трэба разглядаць часам як звычайную з'яву. Тым не менш, не ўсе ўжывальныя варыянты дапускаюцца ў маўленні, прызначаным для сацыяльнага выкарыстання, бо многія з іх з'яўляюцца проста адхіленнямі ад літаратурнай нормы, якая і дазваляе для ўжывання толькі пэўныя варыянты. Так, беларускія формы слоў *дзіця* і *дзіце*, *раба* і *рабыня* і інш. служаць варыянтамі і дапускаюць сваё раўнапраўнае ўжыванне, а ў формах слоў і словазлучэнняў *пачнём* і *пачнем*, *у паліто* і *паліце*, *сабака пабег* і *сабака пабегла* і інш. адзначаюцца памылкі (правільна, *пачнём*, *у паліто*, *сабака пабег*). Для выбару правільных, дапушчальных літаратурных норм неабходна карыстацца адпаведнымі слоўнікамі, найбольш аўтарытэтныя і поўныя з якіх павінны быць настольнымі кнігамі кожнага кіраўніка.

Унутры агульнай літаратурнай нормы выдзяляюцца арфаэпічныя (правільнасць вымаўлення гукаў, слоў, выказванняў), акцэнталагічныя (правільная пастаноўка націску ў слове і ў спалучэннях слоў), лексічныя (правільны выбар слова для адпаведнага паняцця і для пэўнага кантэксту), марфалагічныя (правільнае ўтварэнне і ўжыванне словаформ), сінтаксічныя (правільнае спалучэнне слоў і пабудова сказаў у адпаведнасці з правіламі літаратурнай мовы).

§ 4. Арфаэпічныя нормы

Беларускія літаратурныя арфаэпічныя нормы грунтуюцца на вызначаных прынцыпах вымаўлення як асобных гукаў, так і іх спалучэнняў у межах слоў і на стыку апошніх. Напрыклад, у адрозненне ад літаратурных норм суседняй блізкароднаснай рускай мовы такі гук беларускай мовы, як *ч* вымаўляецца толькі цвёрда (у рускай мове – толькі мякка), гук *р* у беларускай мове толькі цвёрды, а ў рускай мове можа быць і цвёрдым, і мяккім; у канцы слоў беларускія губныя зычныя *п*, *б*, *м* вымаўляюцца толькі цвёрда, а ў рускай мове – толькі мякка (параўн.: *голуб* і *голубь*, *насып* і *насыпь*, *сем* і *семь* і да т.п.). Для беларускай літаратурнай мовы характэрны больш запаволены тэмпы маўлення і больш выразнае вымаўленне націскных і ненаціскных галосных, чым у рускай мове, і многа іншых асаблівасцяў.

Асноўнымі прычынамі адхіленняў ад нормаў літаратурнага вымаўлення з'яўляюцца:

- 1) уплыў дыялектнай мовы: кепск[о], б[і]тон, [с']кінуць замест кепск[а], б[э]тон, [с]кінуць;
- 2) уплыў рускай мовы: се[м'], пася[д][ж]энне, ад[г*]алінаванне замест се[м], пася[дж]энне, ад[г]алінаванне;
- 3) уплыў арфаграфіі: гара[д]скі, [б'эз] плана, пра[д]прымальнік замест гара[ц]кі, [б'ас] плана, пра[т]прымальнік;
- 4) недастатковае веданне нормаў беларускай літаратурнай мовы.

Правільнае літаратурнае вымаўленне – важны паказчык не толькі моўнай, але і агульнай культуры чалавека.

§ 5. Акцэнталагічныя нормы

Акцэнталагічныя нормы заснаваны на правільнай пастаноўцы націску ў слове, які служыць адначасова і фанетычнай прыкметай слова ва ўсіх мовах свету. Няправільная пастаноўка націску сведчыць пра недастатковую або нават нізкую культуру маўлення чалавека (параўн. няправільнае вымаўленне слоў: *кілометр, магазін, дакумент, адзінаццаць* і інш. замест правільных норм вымаўлення *кіламе́тр, магази́н, дакуме́нт, адзіна́ццаць* і інш.). Складанасць акцэнталагічных норм беларускай мовы, гэтаксама як і рускай, заключаецца ў тым, што ў адрозненне ад некаторых іншых моў, дзе націск замацаваны за пэўным складам (напрыклад, у чэшскай мове – на першым складзе, у польскай – на перадапошнім, у французскай – на апошнім), націск з’яўляецца рухомым і можа служыць як для адрознення граматычных форм аднаго слова (параўн.: *губы* – *губы́*, у першым выпадку назойны склон множнага ліку слова *губа*, у другім – родны склон адзіночнага ліку прыведзенага слова), так і лексічных значэнняў слоў (параўн.: *буйны*–“неспакойны, дзёрзкі” і *буйны́* “выдатны, значны” і інш.). Тым не менш, літаратурныя нормы беларускай мовы для некаторых слоў дапускаюць варыянтны націск (*ласкавы* і *ласка́вы*, *нада́лей* і *надале́й* і інш.). Фактычна ўсе слоўнікі беларускай мовы прыводзяць лексемы з неабходнымі акцэнтнымі прыкметамі, якія трэба лічыць нарматыўнымі, правільнымі.

§ 6. Арфаграфічныя нормы

Арфаграфічныя нормы – гэта правілы перадачы гукаў і іх спалучэнняў, увогуле вуснай мовы на пісьме, пры дапамозе сродкаў пісьмовага маўлення. Яшчэ ў сярэдняй школе павінны быць засвоены: правапіс галосных (аканне, яканне, *і* і *ы* пасля прыставак, прыстаўныя галосныя і інш.), зычных (глухіх і звонкіх, свісцячых і шыпячых, *д* – *дз* і *т* – *ц*, *й* і *ў*, падоўжаныя і прыстаўныя зычныя), мяккага знака і апострафа, правілы злітнага і паўзлітнага напісання, правілы пераносу слоў, ужывання вялікай літары і ўмоўных скарачэнняў. Усе пералічаныя і іншыя правілы аднастайнай перадачы вуснага маўлення на пісьме забяспечваюць больш паспяховыя і культурныя моўныя зносіны паміж беларусамі і тымі, хто імкнецца авалодаць літаратурнай мовай беларускага народа.

§ 7. Словаўтваральныя нормы

Словаўтваральныя нормы патрабуюць правільнага падзелу слоў на значымыя часткі (карані і афіксы), а таксама ведання спосабаў і законаў беларускай мовы, паводле якіх утвараюцца новыя словы (вытворныя асновы). Уменне правільна чляніць словы на састаўныя часткі, вызначаць ролю і значэнне іх у маўленні ў значнай ступені дапамагае пазбегнуць памылак, звязаных з напісаннем слова, разуменнем ягонага сэнсу, з выкарыстаннем слова

ў пэўным стылі. Асноўныя аб'екты словаўтварэння – гэта словаўтваральныя прыстаўкі і суфіксы, інтэрфіксы і постфіксы, словаўтваральныя асновы (утвораная і ўтваральная) і спосабы словаўтварэння (марфалагічныя і немарфалагічныя). Спецыфіка беларускага словаўтварэння праяўляецца пераважна на марфемным узроўні, асабліва ў такіх часцінах мовы, як назоўнікі, прыметнікі, дзеясловы, прыслоўі: *назіральнік, глядач, слухач, жыхар* (а не *назірач, глядзельнік, слухар, жыцель*), *зімовы, веснавы* (але не *летаваы, восеневаы*), *злаваіца, ленаваіца* (але не *зліца, ляіца*), *па-першае, аднойчы* (а не *па-перш(в)ых, аднажды ці адзінажды*) і г.д.

§ 8. Марфалагічныя нормы

Марфалагічныя нормы беларускай мовы, згодна з якімі ўтвараюцца розныя формы зыходнага слова, з'яўляюцца больш стабільнымі, чым акцэнталагічныя, але таксама могуць парушацца недасведчанымі асобамі, людзьмі з нізкай моўнай культурай, а таксама пад уплывам рускай мовы ці дыялектаў беларускай мовы нават адукаванымі носьбітамі мовы. Так, для беларускай літаратурнай мовы ў родным склоне адзіночнага ліку мужчынскага роду назоўнікаў вызначаюцца правілы вымаўлення (напісання): ці канчатак –а, ці канчатак –у (у прыватнасці канчатак –а характэрны для канкрэтных назоўнікаў тыпу *корпуса, дуба, жолаба* і да т.п., а таксама назваў жывых істот, найменняў устаноў, прамежкаў часу, адзінак вымярэння і інш., а канчатак –у для абстрактных назоўнікаў тыпу *працэсу, характару, узроўню* і да т.п., а таксама для найменняў рэчываў, месца, памеру, навуковых тэорый і інш.

Практыкаванне 1.

Спішыце словы, пастаўце націск. Растлумачце значэнне незразумелых слоў.

Агент, алкаголь, алфавіт, аргумент, асноўны, бульбіна, вагаўшчык, высока, гафрыраванне, дакумент, дзічына, дыямент, забеспячэнне, камбала, кіламетр, крупяны, кулінарыя, маладосць, мінералог, некралог, нянавісьць, пасквіль, пасяджэнне, садавіна, слабы, сервіраванне, стаўленне, талент, таполя, факсіміль, фарфор, форзац, цэмент, цяжар, цяжкі, шчыпцы, яшма.

Практыкаванне 2.

Спісаць, абазначыць у квадратных дужках, як вымаўляюцца выдзеленыя галосныя, зычныя ці спалучэнні зычных

Узор выканання: Ра[з']біць; [з]гіб; лё[чч]ык; ры[-]скі, захапляе[с'с']я і г.д.

Адчапіць, скідка, бязмен, зжаты, пераязджаць, перабежчык, на дарожцы, адступіць, лёгкі, швагёрка, братцы, гарадскі, паціёк, адцэджаны, скіба, не ідзе, адшумець, сувязь, казка, паказчык, дзверы, скіраваць, адчайна, наводчык, розгі, моладзь, мітынг, вакзал, схема, з іголачкі, грыб, адхіліць, малацьба, медзь, світаць, схільны, схіснуць, парог, адцяжка, на печы, людскі, спяваць, схітрыць,

схільнасць, грамадскі, сустракаешся, у грэчыцы, падчас, мядзведзь, дзед, касьба, трубка, выкладчык, займаешся, нож, воз, бярозка, змена, цвёрды, падводчык, адцяніць, чэшскі.

Практыкаванне 3.

Прачытайце тэкст. Назавіце характэрныя асаблівасці беларускай арфаэпіі. Дайце загаловак тэксту. Абгрунтуйце свой выбар .

Ці думалі вы пра беларусаў не як пра сваіх бацькоў, братоў і сёстраў, сяброў або аднавяскоўцаў, а як увогуле пра людзей з асобным характарам? Ці задумваліся, які ён, беларус? Давайце паразважаем разам. Адказаць на гэтае пытанне цяжка. Як і паўсюль, ёсць сярод беларусаў розныя людзі. Аднак усё ж можна назваць некаторыя досыць тыповыя рысы, уласцівыя народнаму беларускаму характару.

Рысы аблічча беларуса мяккія, склад здаецца крыху далікатным, хоць для беларуса характэрна працавітасць, вынослівасць, цягавітасць. Там, дзе другі можа апусціць рукі, беларус будзе цягнуць. Іначай, у старыя часы, чалавек проста не выжыў бы сярод гэтых дрымучых лясоў і неабсяжных балот. І гарт той застаўся ў яго характары на вякі.

Манера паводзін вызначаецца павольнасцю, стрыманасцю. Праўда, стрыманасць беларуса да пары. Пяройдзеш мяжу – і беларус пакажа, як паказаў у мінулай вайне, на што ён варты, калі вораг падніме руку на яго жыццё.

Уласціва нашым людзям знаходлівасць. Беларус – вялікі аматар пажартаваць, ён не можа абысціся без гумару. Беларусы адрозніваюцца шчодрасцю, заўсёднай гатоўнасцю прыйсці на дапамогу ў бядзе. Яны звычайна мяккія, даверлівыя, пазбаўлены помслівасці. Галоўнае ў нашым характары – гасціннасць да добрых людзей. Па агульным назіранні, беларусам уласціва павага да іншых народаў і памяркоўнасць да таго, хто думае іначай.

Практыкаванне 4.

Вызначце, якую літару – *e* або *я* – неабходна ўставіць у прыведзеных словах. Запішыце гэтыя словы.

В...ршыня, м...сцовасць, б...звыніковы, н...суп...рэчліvasць, асацы...тыўнасць, б...знакавы, алг...бра, г...ктар, в...чны, г...н...ратар, с...кунда, л...г...нда, касц...к, пам...ць, пасл...доўнасць, канв...ктыўны, б...сконца, в...дучы, в...ктар, н...цотны, ап...ратар, дз...в...ты, дз...с...ты, с...мнаццаць, вас...мнаццаць, зв...знасць, с...гм...нт, ізал...тар, л...кцы..., у...ўны, прам...нісасць, н...зрушаны.

Практыкаванне 5.

Карыстаючыся “Слоўнікам іншамоўных слоў” А.М. Булыкі (Мн., 1999), устанавіце, якія прадметы, з’явы названы паводле прозвішчаў.

Аксель (нарвежскі канькабежац-фігурыст, 1865–1938);

А́нгстрэм (шведскі фізік і астраном, 1814–1874);

Баліва́р (кіраўнік барацьбы народаў Лацінскай Амерыкі за незалежнасць у пачатку XIX ст., 1783–1830);

Браўнінг (амерыканскі канструктар, 1855–1926);
Верньёр (французскі вынаходнік, 1580–1637);
Дрыззіна (нямецкі вынаходнік, 1785–1851);
Дызель (нямецкі інжынер, 1858–1913);
Кардан (італьянскі матэматык, філосаф і ўрач, 1501–1576);
Морзэ (амерыканскі вынаходнік, 1791–1872);
Фарад (англійскі фізік, 1791–1867);
Цэльсій (шведскі астраном і фізік, 1701–1744).

*Ці маюць гэтыя словы адносіны да тэрміналогіі?

Практыкаванне 6.

Вызначце род назоўнікаў і запішыце іх парамі на беларускай і рускай мовах.

Узор выканання: Большасць (ж.) – большинство (н.) і г.д.

Вага, выраз, рэшта, гіперпрастора, доказ, дадатак, дроб, выява, дотык, квазіадбітак, колькасць, каланцуг, напрамак, няроўнасць, неадпаведнасць, абсяг, адбітак, справаздача, падстава, паўтор, пlynь, прымета, здабытак, прастора, супярэчнасць, роўнасць, раўнавага, розніца, роздум, разбег, уласцівасць, складнік, вынік, падзея, адпаведнасць, струмень, пункт, кошт, ланцуг, дзель, лік.

Практыкаванне 7.

Праскланяйце сваё прозвішча і імя (пісьмова).

Практыкаванне 8.

Утварыце прыналежныя прыметнікі. Памятайце, што да назоўнікаў м. р. мы дадаём суфіксы -оў, -еў, -ёў, -аў, да назоўнікаў ж. р. – -ін, -ын (пісьмова).

(Матуля) рукі, (матка) песня, (бабёр) хатка, (Кастусь) кашуля, (воўк) след, (воўк) апетыт, (зязюлька) слёзы, (Купала) твор, (Купала) стыль, (брат) гальштук, (сястра) сукенка, (лісіца) хвост, (бацька) словы, (Надзейка) аловак, (сабака) брэх, (мядзьева) лежбішча, (Мікола) сцізорык, (бабулька) казкі, (цесць) падарунак, (птушка) гоман, (сын) падзяка, (Васіль) лодка, (вавёрка) дупло, (ляснік) пасада, (Алесь) парада, (бусел) гняздо, (салавей) пошчак, (ядловец) дух.

Практыкаванне 9.

Перакладзіце на беларускую мову словазлучэнні з лічэбнікамі. Адкажыце, чым адрозніваецца ўжыванне беларускамоўных лічэбнікаў ад адпаведных у рускай мове (пісьмова).

Четыре студента, завтра – 12 апреля, два первых дня, четыре шестых населения, шесть целых и две десятых килограмма, полторы копейки, двести двадцать три километра, три пятых студенчества, семеро космонавтов, пятеро

спутников, полтора рубля, три окна, в трёх километрах от города, менее двухсот лет, хватит дня на три, в двадцатом часу, половина пятого утра, целых три длинных года, ему более пятидесяти лет.

Практикаванне 10.

Выпішыце групы слоў, якія абазначаюць: 1) стан; 2) рух, перамяшчэнне ў прасторы; 3) фізічнае дзеянне. Як называюцца выдзеленыя дзеясловы (у адносінах да спражэння)?

Замярзаць, награватца, круціць, есці, плысці, ляцець, хварэць, радавацца, цягнуць, рухацца, клеіць, страляць, сумаваць, задумацца, капіць, маляваць, ехаць, бегчы, даць.

Практикаванне 11.

Перакладзіце наступныя сказы на беларускую мову.

1. Многочлены M и N , удовлетворяющие этим требованиям, всегда можно найти (и притом единственным образом), при данном выборе главной буквы. 2. Роль цифр высшего и низшего разрядов играют члены, содержащие главную букву в высшей и низшей степенях. 3. Комплексные числа можно изображать также отрезками («векторами»), начинающимися в точке O и оканчивающимися в соответствующей точке числовой плоскости. 4. Длина вектора, изображающего комплексное число, называется модулем этого комплексного числа. 5. Буквенные величины, входящие в неравенство, могут подразделяться на известные и неизвестные. 6. Геометрическая прогрессия называется возрастающей, когда абсолютная величина её знаменателя больше единицы, и убывающей, когда она меньше единицы. 7. Если характеристика отрицательна, то перед найденным числом ставится столько нулей, сколько в характеристике отрицательных единиц; стоящий слева нуль отделяется от остальной части запятой. 8. Получающиеся при этом комбинации называются сочетаниями из m элементов по n . 9. Одним из наиболее важных типов комбинаций являются перестановки с повторяющимися элементами, определяемые следующим образом... 10. Единицей меры телесного угла является телесный угол, вырезающий из сферы (с центром в вершине угла) площадь, равную площади квадрата, построенного на радиусе.

Практикаванне 12.

Утварыце ад наступных дзеясловаў дзеепрыслоўі, запішыце іх. Абзначце суфіксы, пастаўце націскі.

Штрыхаваць, характарызаваць, адлюстраватца, размеркаваць, расейваць, спалучаць, параўнаць, вырашаць, выявіць, вымяраць, абагульняць, вылічваць, абвяргаць, зрушыць, адасобіць, замыкаць, ушчыльняць, кіраваць, ізаляваць, даказаць, звязаць, заштрыхаваць, ахарактарызаваць, адлюстроўваць, размяркоўваць, рассяць, спалучыць, параўноўваць, выяўляць, вымераць, абагуліць, вылічыць, замкнуць.

Практыкаванне 13.

Перакладзіце прыслоўі на беларускую мову. Раствлумачце іх правапіс.

Хорошо, лучше, домой, пешком, по-человечески, позавчера, как-то, вечером, во-первых, во-вторых, где-то, куда-то, откуда-то, откуда-нибудь, кое-где, по-видимому, по-прежнему, чуть-чуть, возбужденно, вскачь, настезь, наотмашь, прочь, сплошь, ниоткуда, впустую, издали, целиком, шагом, трижды, исключительно, ежедневно, невольно.

Практыкаванне 14.

Перакладзіце тэрміны на беларускую мову, змясціце іх у свой слоўнік. Раствлумачце незразумелыя словы. Пры неабходнасці карыстайцеся слоўнікамі.

Узор выканання:

Автоинформатор – аўтаінфарматар.

Автоклуб – аўтаклуб.

Автоматизация, автомобилизация, автомобильный аккумулятор, автоответчик, автосохранение (в информатике), администратор (в информатике), адрес (в информатике), адресно-поисковая (поисковая) система, аккумулятор, альбоматер, амортизация, антивирус (в информатике), антиспам, апгрейд (в информатике), аппаратная совместимость (в информатике), аппаратное обеспечение, аппаратный, архиватор (в информатике), архивация (в информатике), аудиозапись, база данных (в информатике), Байнёт, байт, бейсик, беспарольный доступ, бионика, бит, битрейт, блог, брандмауэр (в информатике), браузер.

Практыкаванне 15.

З наступнымі словамі складзіце словазлучэнні тыпу “прыметнік+назоўнік” ці “назоўнік+дзеяслоў прошлага часу”.

Дроб, запіс, насып, кафля, перапіс, БДУ, НАТА, чарніла, дзверы, каменне, аташэ, інжынер.

Практыкаванне 16.

Запішыце назоўнікі ў форме роднага склону.

Універсітэт, бетон, Брэст, талент, банк, асфальт, студэнт, бераг, менеджмент, басейн, грунт, дэкодар, рэжым, капітал, тэхнолаг, шлюз, напор, паветраабмен, раствор, рэльеф, пясок, маніторынг.

Практыкаванне 17.

Спалучыце назоўнікі з лічэбнікамі два (дзе). Запішыце атрыманыя словазлучэнні.

Спецыяліст, экзамен, інжынер, сястра, брокер, аўтсайдар, камп’ютар, тэхнолаг, бухгалтар.

§ 9. Сінтаксічныя нормы

Сінтаксічныя нормы рэгулююць правільнае спалучэнне лексем у словазлучэнні, у сказе і вынікаюць як з граматычных асаблівасцяў асобных беларускіх слоў, так і з прыдатных беларускай мове мадэляў словазлучэнняў і сказаў. Напрыклад, у беларускай мове дзеяслоў *дзякаваць* спалучаецца з субстантывамі ў давальным склоне (*дзякаваць выкладчыку, дзякаваць дзяўчыне* і да т.п.), у той час як рускі адпаведнік *благодарить* – з назоўнікамі ў вінавальным склоне. Безасабовыя пасіўныя канструкцыі характэрны ў беларускай літаратурнай мове для неадусаўлёных назоўнікаў (параўн.: *Ветрам зваліла альху* і да т.п.), але не характэрны для адусаўлёных прадметаў (параўн.: няправільна: *Лесніком зваліла альху* і інш.).

§ 10. Пунктуацыйныя нормы

Пунктуацыйныя нормы патрабуюць правільнай пастаноўкі знакаў прыпынку ў пісьмовым тэксце. Дзесяць знакаў прыпынку (кропка, пыталнік, клічнік, шматкроп'е, коска, кропка з коскай, двукроп'е, працяжнік, дужкі і двукоссе), а таксама спалучэнне некаторых з іх (коска з працяжнікам, пыталнік з клічнікам, пыталнік і клічнік са шматкроп'ем і інш.) даюць магчымасць расчляніць пісьмовае маўленне на сэнсава-граматычныя адрэзкі дзеля правільнага ўспрымання (чытання і разумення) асобнага выказвання ці суцэльнага тэксту. Ва ўсіх усходнеславянскіх мовах правілы сучаснай пунктуацыі аднолькавыя.

§ 11. Лексічныя нормы

Адэкватны выбар слоў для пэўных сітуацый і кантэкстаў рэгулюецца **лексічнымі нормамі**, якія, аднак, з'яўляюцца менш стабільнымі і распрацаванымі, чым іншыя нормы, бо грунтуюцца не на фармальных падставах, а на тонкіх семантычных і стылістычных адценнях слоў. Нельга, напрыклад, спалучаць рознастылёвую лексіку (параўн.: *кагорта мужыкоў, сенатары раўлі* і да т.п.), недарэчна ўжываць русізмы ў беларускай літаратурнай мове (параўн.: *недахват бетону*, правільна *недахоп бетону* і да т.п.).

§ 12. Фразеалагічныя нормы

Фразеалагічныя нормы патрабуюць аднатыпнага і раўнацэннага ўжывання фразеалагізмаў (шырэй: выслоўяў), прынятага ў дадзены перыяд моўным калектывам і ўсвядомленага ім як правільнае і ўзорнае. Гэта правільнасць выбару фразеалагічнай адзінкі, аптымальнасць яе прымянення з захаваннем спецыфічных уласцівасцей: своеасаблівай арфаграфіі (*збоку прыпёку*), пунктуацыі (*ні ўзад ні ўперад, то скокам то бокам*), акцэнтацыі

(узязца ў бокі, шапкамі закідаць), спалучальнасці кампанентаў (лежма ляжаць, чын чынаром, свіння свіннёю, на святыя ніколі) і г.д.

На вялікі жаль, фразеалагічныя нормы сучаснай беларускай мовы яшчэ поўнаасцю пакуль што не вызначаны і не вывучаны.

§ 13. Стылістычныя нормы

Стылістычныя нормы рэгулююць ужыванне моўных сродкаў з функцыянальна-стылістычнай і эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкай, а таксама нейтральных сродкаў у адпаведнасці са зместам і мэтай выказвання, умовамі маўленчых зносін і г.д.

Валодаць стылістычнымі нормамаі – г.зн. умець правільна ствараць той ці іншы тэкст, прытрымліваючыся пэўных заканамернасцей адбору і арганізацыі маўленчых сродкаў у функцыянальных стылях, а таксама адзінства дадзенага функцыянальнага стылю. Праўда, паводле А.А. Каўруса, “у кожнай маўленчай сферы побач з агульнымі нормамаі функцыяніруюць яшчэ і прыватныя... Так, унікненне з дапамогай сінонімаў нематываванага паўтору слоў – агульнапрызначаная норма мастацкага стылю. Тым часам навуковая і афіцыйна-справавая мова ў цэлым пазбягаюць сінонімаў. У навуковай мове пераважаюць словы з адцягненым значэннем, у гутарковай – з канкрэтным”. Такім чынам, са стылістычнымі нормамаі вельмі цесна звязана не толькі правільнасць маўлення, а і кожная з астатніх камунікатыўных якасцей – дакладнасць, лагічнасць, дарэчнасць і г.д.

Практыкаванне 18.

Спішыце. Устаўце замест пропускаў патрэбныя прыназоўнікі. Раскажыце пра асаблівасці кіравання ў беларускіх словазлучэннях.

1. Думаць ... другом – думаць ... іншае; не знаць ... яго намереннях – не ведаць ... яго намеры; не хочется думаць ... плохом – не хочацца думаць ... дрэннае; многіе забылі ... спорте – многія забыліся ... спорт; ухаживать ... бабушкой – даглядаць ... бабулю; идти ... дому – ісці ... дома; болеть ... гриппом – хварэць ... грып; спрашивать ... уроках; пытацца ... урокі; избавиться ... хлопот – пазбыцца ... клопатаў.

2. Вызначыць ... смак, пісаць ... адрас, ажаніцца ... ёю, не зважаць ... дождж, хадзіў ... малако, не спаць ... начах, ведаў ... газетах, ішлі ... пяць чалавек, рагатаў ... анекдота, клапаціцца ... маці, забыцца ... ўрокі.

Практыкаванне 19.

Запішыце да прыведзеных тлумачэнняў адпаведныя назвы (з дадзеных у дужках сінтаксічна-непадзельных словазлучэнняў).

Гладкі, без выступаў вугал хаты; агульная назва рознага віду петляў і спосабаў завязвання тросаў; бясколерны гаручы газ, які ўтвараецца ад гніення раслінных рэшткаў; бясколерны газ, які ўтвараецца пры поўным згаранні кіслароду; горная парода, якая складаецца з рэшткаў водарасцей; цёмна-жоўтая

фарба, якая скарыстоўваецца ў жывапісе; сістэма летазлічэння, уведзеная ў 1582 г. пры папе Грыгорыю XIII замест юліянскага календара, або так званая старога стылю; сістэма летазлічэння, уведзеная ў 46 г. да н.э. рымскім імператарам Юліем Цэзарам; бясколерны празрысты мінерал, выкарыстоўваецца для аптычных і ювелірных вырабаў; група машын, якія аўтаматычна выконваюць ў пэўнай тэхналагічнай паслядоўнасці ўвесь цыкл аперацый па апрацоўцы вырабаў; перарывістая лінія, якая складаецца з кропак або кароткіх рысак; аптычная прылада для разглядвання дробных дэталей двума вокамі адначасова; адзінка марскіх адлегласцей; тэмпература – 273,16° С, пры якой спыняецца хаатычны цеплавы рух малекул у цэле; адпрацаваная пара ў машынах; нябачныя прамяні, якія складаюць частку спектра, што працягваецца далей бачнай часткі ад чырвонага яго канца; найдрабнейшыя часцінкі пылу, якія падаюць на паверхню Зямлі з касмічнай прасторы; стан з’яўнаў механізма, калі яны знаходзяцца ў імгненнай раўнавазе; пастаяннае радыяльнае сцяканне плазмы з паверхі Сонца.

(Сонечны вецер, мёртвы пункт, касмічны пыл, інфрачырвоныя прамяні, мятая пара, абсалютны нуль, марская міля, бінакулярная лупа, контурная лінія, аўтаматычная лінія, горны крыштал, Юліянскі каляндар, Грыгарыянскі каляндар, сіёнская зямля, інфузёрная зямля, вуглякіслы газ, балотны газ, марскі вузел, нямецкі вугал).

Практыкаванне 20. Да прыведзеных тэрмінаў падбярыце сінонімы (з дадзеных у дужках).

Астранаўтыка, астэроіды, атамізм, атамны рэактар, аэранаўтыка, велічыня, вертыкаль, ветразь, выбіральнасць, вымушанае выпраменьванне, гравітацыя, грунтвага, гукавыя хвалі, датычнае паскарэнне, дыстыляцыя, дыямент, завісь, зрокавая труба, квазізоркі, кінакамера, колькасць руху, пошчак, прапелер, радар, радуга, радыёвымярэнне, радыяцыя, свідар, сіламер, Стажары, сублімацыя, счапленне, тэмпературнае выпраменьванне, тэрпенцін, унутранае трэнне, фотакамера, экспазіметр, эксперымент.

(Дослед, экспанометр, фотаапарат, вязкасць, жывіца, цеплае выпраменьванне, кагезія, узгонка, Пляяды, дынамометр, бур, выпраменьванне, радыёхвалі, вясёлка, радыёлакатар, наветраны вінт, рэха, імпульс, кінаапарат, квазары, падзорная труба, суспензія, алмаз, перагонка, тангенцыяльнае паскарэнне, гук, ватэрпас, прыцягненне, індукцыраванае выпраменьванне, селектыўнасць, парус, гарызонт сапраўдны, фізічная велічыня, наветраплаванне, ядзерны рэактар, атамістыка, малыя планеты, касманаўтыка).

Практыкаванне 21.

Да прыведзеных тэрмінаў розных галін навукі падбярыце антанімічныя. Вызначце тыпы амонімаў:

Аналіз – ... . Неалагізм – ... . Навуковы – ... . Вірусны – ... . Рухомасць – ... . Палярны дзень – ... . Буйналістасць – ... . Знешні гандаль – ... . Дапаможны

цэх – ... . Ускосныя выдаткі – ... . Закончанае трыванне – ... . Адназначнасць – ... . Адзіночны лік – ... . Сыры мацунак – ... . Сушаны стрыжань – ... . Пераменны ток – ... . Гарачая трэшчына – ... . Цвёрды прыпой – ... . Горны рэльеф – ... . Вадкае паліва – ... . Закрытая станіна – ... . Адкрытая форма – ... . Ласось высакародны ... . Луг высокага ўзроўню – ... . Муха капусная вялікая – ... . Экспліцытны ... . Інтэрпаляцыя – ... . Пазітыўны – ... .

Для даведак: сыры стрыжань, муха капусная малая, ласось звычайны, раўнінны рэльеф, прамыя выдаткі, імпліцытны, нерухомасць, мнагазначнасць, адкрытая станіна, драбналістасць, экстрапаляцыя, сінтэз, асноўны цэх, множны лік, архаізм, сухі мацунак, незакончанае трыванне, антынавуковы, пастаянны ток, халодная трэшчына, мяккі прыпой, цвёрдае паліва, процівірусны, негатыўны, унутраны гандаль, палярная ноч, закрытая форма, луг нізкага ўзроўню.

Практыкаванне 22. Перакладзіце тэкст з рускай мовы на беларускую. Выдзеліце тэрміны, раздзяліўшы іх на дзве групы: 1) словы; 2) словазлучэнні.

Интегральное исчисление – это раздел математического анализа, в котором изучаются интегралы, их свойства, способы вычисления и приложения. Вместе с дифференциальным исчислением они составляют основу аппарата математического анализа.

Интегральное исчисление возникло из рассмотрения большого числа задач естествознания и математики. Важнейшие из них – физическая задача определения пройденного за данное время пути по известной, но, быть может, переменной скорости движения и значительно более древняя задача вычисления площадей и объёмов геометрических фигур.

Центральным в интегральном исчислении является понятие интеграла, которое, однако, имеет две различные трактовки, приводящие соответственно к понятиям неопределённого и определённого интегралов.

В дифференциальном исчислении была введена операция дифференцирования функций. Рассматриваемая в интегральном исчислении обратная к дифференцированию математическая операция называется интегрированием или, точнее, неопределённым интегрированием (*Энциклопедический словарь юного математика*).

Практыкаванне 23.

Спішыце, устаўляючы замест кропак адпаведныя словы (з прыведзеных у дужках). З маўлення прадстаўнікоў якіх прафесій ці спецыяльнасцей паходзяць гэтыя фразеалагізмы?

... вўду; ... гайкі (*каму*); ... кулі (*каму*); ... канцы з канцамі; ... з якара; ... скрыпку; ... на свой хлеб; ... якар (*дзе*); ... баранку; ... на паваротах; ... на след (*каго, чаго, чый*); ... парусах (*ляцець, імчацца і пад.*); ... пробы; ... ні задзірынкі; ... зброю; ... шпагі (*з кім*); ... па чайнай лыжцы; ... на буксір (*каго*); ... у строй.

(Уступець, браць, у гадзіну, скрыжаваць, складваць, ні сучка, нізкай, на ўсіх, напасці, лягчэй, круціць, кідаць, ісці, іграць другую, знімацца, зводзіць, заліваць, закручваць, закідваць).

Практыкаванне 24.

Што аб'ядноўвае ў групы прыведзеныя тэрміны розных галін навукі?

- I. а) мікрафон, грамафон, патэфон, саксафон, вібрафон;
б) філолаг, вірусалаг, стаматолаг, арнітолаг, зоолаг;
в) астраномія, астралогія, астранаўт, астраскоп, астрабіялогія;
г) картаграфія, геаграфія, біяграфія, тамаграфія, фатаграфія;
д) біялогія, біясфера, біяграфія, біясінтэз, біягенез;
е) фанаграма, кардыяграма, праграма, дыяграма, біяграма;
ё) інтэрмедыя, інтэрнацыянальны, інтэр'ер.
- II. а) анамасіялогія, анестэзіялогія, арніталогія, археалогія, астралогія;
б) трансакіянскі, транскантынентальны, трансляцыя, трансплантацыя;
в) аўтамабіль, аўтаномія, аўтапартрэт, аўтабіяграфія, аўтагенез;
г) мікрафон, мікрамір, мікраклімат, мікрафлора, мікрахвалі;
д) аэробус, аэрадром, аэролаг, аэрафлот, аэрапорт;
е) геаграфія, геалогія, геадэзія, геамагнітны, геаметрыя, геапалітыка;
ё) гідраавіяцыя; гідраагрэгат, гідрабіёлаг, гідраграфія, гідрастанцыя.

Практыкаванне 25.

Прачытайце тэкст. Да якога стылю ён належыць? Выдзеліце тэрміны і вызначце, якія з іх падпарадкаваны законам беларускай мовы, а якія не?

Стэрэаметрыя – раздзел геаметрыі, у якім вывучаюцца ўласцівасці прасторавых фігур, г.зн. фігур, якія не належаць адной плоскасці. У стэрэаметрыі разглядаюцца розныя выпадкі ўзаемнага размяшчэння прамых і плоскасцей у прасторы, такія прасторавыя фігуры, як прызма, піраміда, правільныя мнагаграннікі, целы вярчэння і інш. Пры вывучэнні стэрэаметрыі абагульняюцца некаторыя планіметрычныя паняцці: геаметрычнае пераўтварэнне, вектар, прамавугольная сістэма каардынат і г.д.

Большасць прасторавых фігур уяўляе сабой абстракцыі розных прадметаў. У працэсе вывучэння стэрэаметрыі магчымы зварот да гэтых прадметаў, а дакладней – да іх макетаў, зробленых з розных матэрыялаў.

Вывучаючы стэрэаметрыю, неабходна засвоіць не толькі тыя ці іншыя яе паняцці і факты, але і матэматычныя метады, якія прымяняюцца для абгрунтавання гэтых фактаў. Стэрэаметрыя, як і планіметрыя, будзеца наступным чынам:

- пералічваюцца зыходныя, якія прымаюцца без азначэнняў, паняцці;
- прыводзіцца спіс аксіём;
- пры дапамозе зыходных паняццяў даюцца азначэнні іншым геаметрычным паняццям;
- на падставе аксіём і азначэнняў даказваюцца тэарэмы.

Практыкаванне 26.

Запішыце тэрміны. Карыстаючыся “Слоўнікам іншамойных слоў” А.М. Булькі (Мінск, 1999), вызначце, з якой мовы яны запазычаны. Растлумачце значэнне выдзеленых слоў.

Узор выканання: Аб’ект (лац.), дэцыметр (лац. + грэч.), хорда (грэч.).

Абсталяваць, абстракцыя, азімут, аксіёма, алгарытм, алгебра, альфа, аналіз, арыфметыка, бяраль, вертыкальны, гіпатэнуза, гіпатэтычны, гравітацыя, дамінанта, дысперсія, дысплей, дэльта, ігрэк, інварыянт, інжынер, інтэграл, інтэлект, інфарматыка, ірацыянальны, каардыната, каманда, камера, карэляцыя, квадрант, копія, косінус, лагарыфм, ліміт, мантыса, маса, матрыца, матэматыка, метр, нумарацыя, парадокс, паралель, пастулат, праграма, прагрэсія, пункт, пукцір, радыус, сантыметр, сіметрыя, машына, тона, трапецыя, трыганаметрыя, тэхналогія, тэхніка, формула, шаблон, электроніка, элементарны, эліпс.

Практыкаванне 27.

Прачытайце і параўнайце будову слоўнікавых артыкулаў. Вызначце тып і від слоўнікаў, з якіх яны ўзяты (вусна).

ІНФАРМАТЫКА, навука, якая вывучае структуру і агульныя ўласцівасці *інфармацыі*, а таксама заканамернасці яе стварэння, пераўтварэння, перадачы і выкарыстання ў розных галінах дзейнасці чалавека з дапамогай ЭВМ. Даследуе карыстальніцкія аспекты апрацоўкі інфармацыі, уплыў інфарм. працэсаў на эканоміку, навуку, сац. развіццё грамадства; аналізуе інфармацыю ў выглядзе ведаў, а таксама яе семантычныя аспекты (сэнс, каштоўнасць і інш.) і сістэмы забеспячэння інтэлектуальнага ўзаемадзеяння людзей.

Узнікла на мяжы бібліятэказнаўства, кібернетыкі, лінгвістыкі, матэм. логікі, навуказнаўства і інш. Уключае тэрэт. І. (прадмет і метады, змест, структура і ўласцівасці навук. інфармацыі), навук. камунікацыі, інфарм. пошук, распаўсюджанне і выкарыстанне навук. інфармацыі, а таксама групу дысцыплін, якія вывучаюць розныя аспекты распрацоўкі і выкарыстання ЭВМ (прыкладная матэматыка, праграмаванне, праграмае забеспячэнне, дыскрэтная матэматыка, архітэктура ЭВМ і інш.). З 1970-х г. пачала фарміравацца як навук. база распрацоўкі, стварэння і выкарыстання ЭВМ у кіраванні, планаванні і праектаванні, навук. даследаваннях, адукацыі і інш. і азначала пераход ад аўтаматызацыі дапаможных аперацый да выкарыстання ЭВМ у якасці інтэлектуальных памочнікаў людзей.

ІНФАРМАТЫКА, -і, ДМ -цы, ж. Навука аб агульных уласцівасцях і структуры навуковай інфармацыі, заканамернасцях яе стварэння, пераўтварэння, назапашвання, перадачы і выкарыстання.

Практыкаванне 28.

Выпішыце з “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы” (Мн., 3-е выд., 2002) па два слоўнікавыя артыкулы мнагазначных слоў і слоў-амонімаў. Назавіце асаблівасці іх будовы.

Практыкаванне 29.

Спісаць словы, уставіць прапушчаныя літары. Да выдзеленых слоў запісаць сінанімы. Астатнія словы растлумачыць вусна. Пры неабходнасці карыстацца тлумачальным, сінанімічным і арфаграфічным слоўнікамі.

Абарыген, *а...кцы...н*, *б...л...тэнь*, *балатавацца*, *сімпозі...м*, *д...фект*, *інт...л...гент*, *атэіст*, *дэканат*, *кам...нтарый*, *карэктны*, *кал...кві...м*, *асіміляцыя*, *тун...ль*, *крэдыт*, *кам...ніке*, *ман...фестацыя*, *інт...рв...нцыя*, *грандыёзны*, *дэвіз*, *дамінаваць*, *п...літэхнічны*, *літаральны*.

Практыкаванне 30.

Перакладзіце тэрміны на беларускую мову, змясціце іх у свой слоўнік. Растлумачце незразумелыя словы. Пры неабходнасці карыстаўцеся слоўнікамі.

Брейн-дрейн, буфер (в информатике), ввод данных (в информатике), веб, веб-интерфейс, веб-сайт, видеофайл, видеочат, винчестер (в информатике), виртуальная зависимость (интернет-зависимость), виртуальная реальность, внутренняя память, всемирная паутина, высокотехнологический, гальванизацыя, генератор, гигабайт, глобальная компьютерная сеть, дамп, деінсталляцыя (в информатике), декомпіляцыя, дефрагментацыя (в информатике), джойстик (в информатике), дыялоговый рэжым, дыгитальны (в информатике), дырэкторыя (в информатике), дыск (в информатике), дыскета, дысковод, дысковы накопитель, дысплей, дыстанцыйная форма аучэння, дыстрыбутыв (в информатике), дымашняя старонка, дымен, дыменнае імя, ДОС (дысковая аператыўная сістэма), дырайвер, запамінаючае ўстройства, іконка (в информатике), імейл (e-mail), імобілайзер, імпарт (в информатике), інжынірынг, інавацыя, інсталлятар, інтелсат, інтэрактыўны (в информатике), Інтэрнет, інтэрнет-банкынг, інтэрнет-лекцыя, інфарматызацыя, інфармацыйная сістэма, інфармацыйныя тэхналогіі.

Практыкаванне 31.

Прачытайце сказы. Знайдзіце ў іх выпадкі таўталогіі (ужыванне побач аднакаранёвых слоў), няўдалага выкарыстання стылістычна афарбаваных або дыялектных слоў. Выпраўленыя сказы запішыце.

1. У падарожжы нас чакала шмат нечаканасцей.
2. Чалавек мэтанакіравана ідзе да сваёй мэты.
3. Мы з сябрамі гулялі ў лясным масіве і загаралі ля вадаёма.
4. Лабановіч быў рабацяга.
5. Ад гарчай картоплі падымалася пара.
6. На вяршыні дрэва чарнела гняздо бацяна.
7. Адбываецца лепшае паляпшэнне саставу бетону за кошт выкарыстання чыстых і нават у асобных выпадках фракцыяваных запаўняльнікаў замест грунту, які прымяняўся раней.

Практыкаванне 32.

Знайдзіце ў сказах і выпраўце парушэнні лексічных або стылістычных нормаў беларускай мовы.

1. У навучных і грамадскіх колах рэспублікі ўжо шмат лет вядзецца дыскусія аб карысці і шкодзе меліярацыі балот і аб яе будучым.
2. Такая вада з поспехам бярэцца ў прамышленым водаабеспячэнні для ахалоджвання.
3. Сягонняшнія меліяратыўныя сістэмы ахопліваюць бальшыя тэрыторыі, у межах якіх адбываецца ізмяненне натуральных біягеацэнозаў.
4. Водная стратэгія разработана ў поўным саатветствіі з кодэксам Рэспублікі Беларусь.
5. Унутрыхазяйственная меліярацыйная сетка з усімі яе збудаваннямі знаходзіцца на балансе гаспадарак-земляпользавацелей.
6. Меліярацыя дае вазможнасць ствараць спрыяльныя для карыснай флоры і фаўны водны, ваздушны, цеплавы і харчовы рэжымы глебы.
7. Землі з хімічаскімі і фізічнымі свойствамі, якія былі не на руку, палепшылі аграэхнічнай і фізічнай меліярацыяй.
8. Некаторыя хімічныя меліярацыйныя рэчывы спрыяюць выдаленню з почвы вады – найболей таксічнай для культурных расценій солі.
9. Галоўнай навучнай задачай геадэзіі з'яўляецца вызначэнне формы і памераў Зямлі і яе вонешняга гравітацыйнага поля.
10. Меліярацыйная навука – комплекс навуковых ведаў, якія кінуты на вывучэнне гідратэхнічных і іншых метадаў уллучэння глеб і іх выкарыстання.

Практыкаванне 33.

Спішыце сказы. Пабочныя канструкцыі выдзеліце коскамі, а ўстаўныя – дужкамі. Высветліце значэнне пабочных і ўстаўных канструкцый у сказах.

1. Калі элементарная часцінка мае зарад, то яго значэнне як паказалі шматлікія доследы строга пэўнае.
2. Такім чынам відарысам акружнасці з'яўляецца эліпс, прычым відарысам цэнтра акружнасці з'яўляецца цэнтр эліпса.
3. Дапусцім, што некаторае цела як заўсёды, мы маем на ўвазе нейкі пункт гэтага цела рухаецца прамалінейна, але нераўнамерна.
4. Сапраўды пункт перасячэння павінен належаць прамой a , паколькі прамая b ляжыць у плоскасці β . З другога боку яна павінна ляжаць і на прамой c , паколькі прамая b ляжыць у плоскасці γ .
5. Міжзорнае асяроддзе складаецца з газу асноўнага кампанента, пылу, электрамагнітнага выпраменьвання, касмічных прамянёў і інш. відаў матэрыі.
6. Канькабежца, які стаіць на лёдзе, можа заставіць зрушыцца з месца змяніць імпульс! штуршок яго таварыша.
7. Як вядома натуральныя лікі ўжываюцца для дзвюх галоўных мэт: лічэння і ўпарадкавання.

Практыкаванне 34.

Спішыце сказы, пастаўце патрэбныя знакі прыпынку, растлумачце іх пастаноўку.

1. Астралябія складаецца з дзвюх частак дыска падзеленага на градусы і лінейкі (алідады) што верціцца вакол цэнтра дыска.
2. Можна сабе напрыклад

уявіць што над морам ляціць чайка так што ўвесь час знаходзіцца над адным і тым жа грэбнем хвалі. 3. Такая магчымасць вызначыць роўнасць дзвюх фігур не робячы накладання адной на другую а вымяраючы і параўноўваючы толькі некаторыя элементы гэтых фігур важна для практыкі напрыклад для параўнання дзвюх зямельных участкаў якія безумоўна нельга накласці адзін на другі. 4. Паверхня піраміды складаецца з асновы і бакавых граней. Кожная бакавая грань трохвугольнік. Адной з яго вяршынь з'яўляецца вяршыня піраміды а процілеглай стараной старана асновы піраміды. 5. Аналагічна вызначаецца паралельнасць адрэзка і прамой праменя і прамой адрэзка і праменя двух прамяноў. 6. Даўжыні адрэзкаў велічыні вуглоў плошчы усе гэтыя паняцці змяняюцца пры бесперапынных пераўтварэннях і пра іх не трэба забывацца. 7. Калі куб аб якім ідзе гаворка ў азначэнні мае кант 1 см то аб'ём будзе ў кубічных сантыметрах калі кант куба роўны 1 м то аб'ём будзе ў кубічных метрах калі кант куба роўны 1 км то аб'ём будзе ў кубічных кіламетрах і г.д. 8. Пры вивучэнні ліній метадам каардынат узнікаюць дзве задачы 1) па геаметрычных уласцівасцях дадзенай лініі знайсці яе ўраўненне 2) адваротная задача па зададзеным ураўненні лініі даследаваць яе геаметрычныя ўласцівасці. 9. Сэнс шматкроп'я вызначаецца правілам размяшчэння запісаных элементаў а калі гэты сэнс незразумелы з самога запісу то неабходна прывесці яго дадатковае тлумачэнне. 10. Індыйцы ў старажытнасці запісвалі дробы так як і ў цяперашні час лічнік над назоўнікам толькі без дробнай рыскі. 11. Любое лічыльнае мноства бясконцае таму што бясконцым з'яўляецца мноства натуральных лікаў на інтуітыўным узроўні.

§ 14. Дакладнасць маўлення

Дакладнасць маўлення заключаецца ў адпаведнасці назвы пэўнай рэаліі яе зместу. Дакладнасць маўлення асабліва цесна звязана з лексічнай нормай, што рэгулюе правільнасць выбару слова (слоў) для пэўнага кантэксту. Дакладнасць прафесійнага маўлення ў значнай ступені абумоўлена такімі лінгвістычнымі фактарамі, як валоданне сінанімічным багаццем беларускай мовы і адпаведны выбар з сінанімічнага рада найбольш дакладнага для пэўнай сітуацыі маўлення слова; уменне размяжоўваць паронімы, амонімы, а таксама дыферэнцыраваць значэнні полісемічных слоў.

Дакладнасць маўлення часцей за ўсё парушаецца ў выніку наступных памылак:

а) няведання лексічнага значэння слова: *вырэзваць апендыцыт* (трэба: *апендыкс*);

б) няведання спалучальнасці слоў: *вырэзваць* (трэба: *маляваць*) *залатыя фрэскі; адчыніце* (трэба: *разгарніце*) *падручнікі;*

в) няўдалага выкарыстання аднаго з сінанімаў: *Немалаважную ролю* (трэба: *значэнне*) *тут мае актывізацыя работы з тымі, хто накіраваны на работу сельскагаспадарчымі прадпрыемствамі;*

г) няўдалага парадку слоў: *Арганізатары фестывалю разлічваюць атрымаць грошы ад продажу білетаў і спонсараў;*

д) пропуску неабходных слоў: *Я заўсёды купляю гэтых паэтаў* (прапушчана слова *творы*);

е) няўдалага ўжывання займеннікаў: *Патрабуецца на пастаянную работу супрацоўнік для аддзела, які мае вышэйшую адукацыю*;

ж) ненарматыўнага ўжывання фразеалагізмаў: *Мы пагаварылі душа ў душу* (трэба: *Мы жылі душа ў душу*).

Засяродзім увагу на тым, як пазбегнуць памылак ва ўжыванні некаторых займеннікаў.

Неабходна ведаць, што займеннік замяняе бліжэйшы да яго папярэдні назоўнік у форме таго самага роду і ліку: 1. *Побач з домам быў дагледжаны агародчык. Ён быў абнесены плотам.* 2. *У працы менеджара сацыяльнай сферы вялікае значэнне маюць зносіны з іншымі людзьмі, якія прыходзяць да кіраўніка са сваімі пытаннямі.*

Пры ўжыванні займенніка 3-й асобы (*ён, яна, яно, яны*) трэба сачыць, каб было зразумела, на якое слова паказвае займеннік. Прааналізуйце: 1. *Маці Тані, калі яна захварэла, стала вельмі нервовай (яна – маці ці Таня?)* 2. *Дзед убачыў ваўка, але ён не спалохаўся яго (хто каго не спалохаўся?).*

Падобнае становішча можа ўзнікнуць і пры няправільным ужыванні зваротнага займенніка *сябе* і прыналежага *свой*. Прааналізуйце: 1. *Іван Пятровіч загадаў шафэру пад'ехаць да сваёй(?) хаты.* 2. *Маці напросіла дачку аднесці рэчы да сябе(?).* Па правілах зваротны і прыналежаўны займеннікі адносяцца да слова, якое называе таго, хто ўтварае дзеянне. Стылістычна правільнымі будуць наступныя сказы: 1. *Іван Пятровіч загадаў, каб шафёр пад'ехаў да сваёй хаты.* 2. *Маці напросіла, каб дачка аднесла рэчы да сябе.*

§ 15. Навуковы стыль і яго функцыянальна-камунікатыўныя характарыстыкі

Навуковы стыль абслугоўвае сферу навукі, тэхнікі і навучання; гэта стыль навуковых прац, манаграфій, дысертацый, падручнікаў і пад.

У межах навуковага стылю даследчыкамі выдзяляецца некалькі падстыляў: уласна навуковы, навукова-вучэбны, навукова-тэхнічны, навукова-папулярны і навукова-палемічны. Па меркаванню М.Я. Цікоцкага, “паміж імі няма прынцыповай розніцы, ёсць толькі некаторыя адрозненні ў будове маўлення, у адборы лексічных і граматычных сродкаў, у выкарыстанні сімвалаў і іншых нямоўных элементаў”.

Навуковы выклад вызначаецца аб'ектыўнасцю, паколькі абапіраецца часцей за ўсё на агульнапрызнаныя аб'ектыўныя ісціны, лагічнай паслядоўнасцю разважанняў, яснасцю выказвання, доказнасцю, слушнасцю прыкладаў-ілюстрацый, дакладнасцю ў вызначэнні паняццяў, інфармацыйнай насычанасцю.

Уласна навуковаму падстылю (у адрозненне ад іншых падстыляў) уласцівы акадэмізм, сухасць. Напрыклад, словы тыпу *дадатны, адмоўны* ў працах з галін дакладных навук пазбаўляюцца свайго ацэначнага значэння. Параўн.: *дадатны лік, дадатная велічыня, дадатная тэмпература* ‘большы

чым нуль’; *дадатны зарад* ‘які мае адносіны да віду электрычнасці, часціцамі якога з’яўляюцца пратоны, пазітроны і інш.’; *адмоўны лік* ‘меншы за нуль’, *адмоўны электрычны зарад* ‘суадносны з тым відам электрычнасці, матэрыяльныя часціцы якога называюцца электронам’; і параўн.: – *дадатны бок* ‘які мае патрэбныя ўласцівасці, якасці, заслугоўвае адабрэння’; *дадатная ацэнка* ‘якая выражае адабрэнне; станоўчая’; *адмоўны персанаж* ‘дрэнны сваімі якасцямі, уласцівасцямі; варты асуджэння, ганьбы’; *адмоўны водгук* ‘неадабральны, асуджальны’ (Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск, 1977–1984.).

Вобразнае ўжыванне слоў – рэдкая з’ява ў навуковым маўленні, хоць вобразнасць часам прысутнічае пры стварэнні тэрмінаў, напрыклад: *слімак Паскаля, рэштата Бруна, ружа трахоідная*.

Навукова-тэхнічнаму падстылю (у параўнанні з іншымі падстылямі) уласціва значная інфармацыйная насычанасць. Адрозніваюць звычайна тры віды інфармацыі: фактаграфічную (інфармацыя пра факты, з’явы, працэсы); логіка-тэарэтычную (паведамленне аб спосабах атрымання фактаграфічнай інфармацыі, вывадаў з фактаў, спасылак на крыніцу паведамлення); ацэначную (адносіны аўтара да выказвання). З гэтых трох відаў інфармацыі ў навукова-тэхнічным падстылі пераважаюць фактаграфічная і логіка-тэарэтычная.

Навуковы стыль характарызуецца своеасаблівай, толькі яму ўласцівай, экспрэсіўнасцю. Перш за ўсё, як зазначае Г.Ф. Вештарт, экспрэсіўнасць навуковага маўлення ў яго доказнасці, і гэтым яна адрозніваецца ад экспрэсіўнасці ў іншых стылях (у мастацкім тэксце, напрыклад, экспрэсіўнасць – гэта перш за ўсё выражэнне якіх-небудзь пачуццяў, перажыванняў і пад.).

У навукова-вучэбным падстылі даволі часта сустракаецца зварот да чытача ў форме дзеясловаў будучага часу абвеснага ладу тыпу *разгледзім (прапорцыю), выкарыстаем (уласцівасць), сфармулюем (правіла), успомнім (закон)* і інш. Аўтарскае “мы”, або “мы сціпласці”, нясе ў сабе пэўную экспрэсіўнасць, прыцягвае чытача да сумеснага разважання над пэўным пытаннем; такім зваротам да чытача падкрэсліваецца адзінства гаворачага або пішучага з іншымі асобамі, агульнасць інтарэсаў аўтара і аўдыторыі, да якой ён звяртаецца. “... На першы погляд здаецца, што мова вучонага бясстрасная, спакойная, пазбаўленая афектыўнасці. Але ... настолькі дзейсная, што міжволі паддаецца сіле пераканання вучонага” (Е.М. Галкіна-Федарук).

Характар навуковага выкладу мяняецца ў працах навукова-папулярных і навукова-палемічных падстыляў. Як слухна заўважае А.А. Каўрус, “ступень эмацыянальнасці і экспрэсіўнасці навуковай мовы залежыць ад аўтарскай індывідуальнасці, а таксама ад галіны навукі і жанру. У працах грамадска-палітычнага цыкла яна самая высокая, у фізіка-матэматычных – самая нізкая”.

§ 16. Сістэма моўных сродкаў навуковага стылю

Аснову ўсіх стыляў мовы (як мастацкага, публіцыстычнага, так і навуковага і інш.) складаюць стылістычна нейтральныя агульналітаратурныя словы (міжстылёвая лексіка) тыпу *гаварыць, пісаць, дождж, плошча, вялікі, малы* і інш.

Даволі шырока ў навуковым выкладзе ўжываюцца словы агульна-навуковага выкарыстання (тыпу *аналіз, гіпотэза, даследаванне, мадэль, праблема, праграма, працэс, элемент, апрацоўка, аперацыя* і інш.). Выяўленне значэння такіх слоў залежыць ад зместу і метадалогіі той навукі, у якой яны прымяняюцца. Параўн., напрыклад, значэнні слова *операцыя*. Аперацыя (ад лац. *operatio* – дзеянне) – 1) ‘закончанае дзеянне або шэраг дзеянняў, накіраваных на дасягненне пэўнай мэты (напр., *операцыя ваенная*)’; ‘асобная закончаная частка тэхналагічнага працэсу, якая выконваецца на адным рабочым месцы (напр., *операцыя вытворчая*)’; 2) ‘асобнае дзеянне сярод многіх іншых; выкананне якой-небудзь фінансавай, крэдытнай, прамысловай, гандлёвай, страхавой або іншых задач, напрыклад, *банкаўская операцыя, паштовая операцыя*’; 3) ‘у вылічальнай тэхніцы выкананне лічбавай вылічальнай машынай якога-небудзь дзеяння з зыходнымі велічынямі, напрыклад, *арыфметычная операцыя*’ (Беларуская энцыклапедыя : у 18 т.– Мінск, 1996 – 2004).

Імкненне дасягнуць гранічнай яснасці, дакладнасці навуковага выкладу абумоўлівае выкарыстанне ўласна тэрмінаў і номенаў (напрыклад, *інтэграл, дзесятковы дроб, Стрымер – 499* і г.д.). Менавіта наяўнасць вузкаспецыяльных тэрмінаў выводзіць мову навукі за межы літаратурнай мовы.

Вузкасפעцыяльныя тэрміны ўласцівы ўласна навуковаму падстылю; у тэкстах навукова-папулярнага характару (якія разлічаны на шырокае кола чытачоў) яны звычайна не выкарыстоўваюцца, а калі і ўжываюцца, то з абавязковым тлумачэннем. Напрыклад: *Лайнус Полінг і М.Б. Бялоў прапанавалі поліэдрывы метады (поліэдр – мнагаграннік) апісання структур* (Т.Л.). *Да ліку такіх геометраў, якія імкнуліся здзейсніць квадратуру круга на “частках”, належаў Гіпакрат. Ён знайшоў тры віды сярпкоў (сярпкок – фігура, абмежаваная дугамі дзвюх акружнасцей, для якой можна пабудаваць роўнавялікі квадрат)* (А.Г.). Большасць вузкаспецыяльных тэрмінаў не фіксуецца ў агульнамоўных слоўніках.

Тэндэнцыя да міжнароднай стандартызацыі навукі абумоўлівае той факт, што значны працэнт агульнанавуковай і тэрміналагічнай лексікі дакладных навук складаюць інтэрнацыянальныя тэрміны (пераважна лацінскага ці грэчаскага паходжання) або тэрміны са звязанымі кампанентамі лацінскага ці грэчаскага паходжання (напрыклад: *абсцыса, аргумент, арксінус, арыфметыка, антысіметрычнасць, антырух, антыпаралелаграм, бівектар, бігарманічны, гіперпаверхня, гіперпрастора, гіперфункцыя* і інш.).

Дакладныя навукі часта карыстаюцца тэрмінамі-сімваламі, формульнымі абазначэннямі, скарачэннямі, абрэвіятурамі, графікамі, схемамі, малюнкамі і пад. Напрыклад: *ВЦ, ГЗМ, ДАСТ, РУЗ, ТБ, ЭВМ, >, =, <, α -часціца* і інш.

Выклад дакладных навук у навукова-вучэбным падстылі (асабліва матэматычных) часта будзеца па схеме: аксіёма $\rightarrow$ доказ $\rightarrow$ вывады. Для лагічнай сувязі выказвання выкарыстоўваюцца спецыфічныя словы і канструкцыі тыпу *дапусцім, што; няцяжка заўважыць, што; прыродзем да; з раскладу відаць; акрамя гэтага вынікае; атрыманыя вынікі дазваляюць; такім чынам* і інш., якія па-за межамі навуковага стылю звычайна не выкарыстоўваюцца.

Часам у навуковых тэкстах выкарыстоўваюцца фразеалагізмы. У такіх выпадках яны выконваюць намінатыўную функцыю (у мастацкіх і нават публіцыстычных тэкстах фразеалагізмы выкарыстоўваюцца, каб надаць мове вобразнасць, выразнасць). Параўн.: *хоць рэпу сей* ‘вельмі брудныя’ і *краевугольны камень* ‘аснова, сутнасць, найважнейшая частка чаго-н.’: *Бацька не раз гаварыў, глянуўшы на яго [Міхасёвы] вушы: “Ну, брат, у цябе і вушы: хоць рэпу сей!”* (Я. Колас). – *Залежнасць свяцімасці ад перыяду цэфеід (цэфеіды – пульсуючыя зоркі) з’яўляецца краевугольным камнем устанавлення адлегласцяў і размераў нашай зорнай сістэмы* (В.-В.).

Як адзначаюць мовазнаўцы, “строгай мяжы паміж тэрміналагічным, навуковым і агульнаўжывальным пластамі лексікі няма. Яна можа мяняцца не толькі з рухам лексікі ў часе, але і залежаць ад галіны навукі, метадалагічнага падыходу”.

§ 17. Марфалагічныя асаблівасці навуковага стылю

Наяўнасць абстрактных паняццяў і катэгорый у тэрміналогіі абумоўлівае шырокае выкарыстанне назоўнікаў з абстрактным значэннем. Даволі часта сустракаюцца назоўнікі з суфіксамі *-нн-*, *-енн-* (*-энн-*), *-анн* са значэннем адцягненага дзеяння (*уваходжанне, вылучэнне, вынясенне, скажэнне, вылічэнне, даследаванне, тлумачэнне, адлюстраванне, адмаўленне, перасячэнне, акругленне* і інш.).

Для навуковага выкладу характэрны назвы родавых, абагульняючых паняццяў, а таксама словазлучэнняў абагульняючага значэння, напрыклад: *анкетуемы, інфармант, рэспандэнт; навуковыя прыборы начнога бачання, аб’екты знешняга асяроддзя, крыніцы лакальнага забруджвання* і інш.

Адметнай рысай навуковага стылю з’яўляецца частае “нанізванне” роднага склону назоўнікаў. Напрыклад: *У матэматыцы шырока выкарыстоўваюцца працэсы абстрагавання розных ступеняў, а метады атрымання вынікаў заснаваны выключна на базе лагічных меркаванняў (законаў)* (Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. – Мінск, 1977–1984).

Спецыфіку тэкстаў дакладных навук складаюць назоўнікі, утвораныя ад уласных імён (мат. – *бярнуліеў, беселеў*; фізічн. – *ампер, бараль, джоўль, ом, сіменс*; хім. – *кюрый, нобелій, курчатовій* і інш.).

Уласныя імёны часта сустракаюцца ў якасці залежнага кампанента словазлучэння ў назвах формул, методык, тэорый і пад. (напрыклад: *алгебра банахава, алгебра барэлеўская, алгебра Браўэра, алгебра булева, алгебра Мальцава* і інш.). Уласныя назоўнікі ці прыметнікі страчваюць сваё значэнне прыналежнасці пэўнай асобе і пачынаюць перадаваць якасную характарыстыку паняцця, у склад якога яны ўваходзяць. Напрыклад: *банахава алгебра – тапалагічная алгебра A над полем камплексных лікаў, тапалогія якой вызначаецца нормай, якая ператварае A ў банахава прастору, прычым множанне элементаў непарарыўна на кожным з сумножнікаў; булева алгебра, булевы краты – часткова ўпарадкаванае мноства спецыяльнага выгляду. Булевай*

алгебрай называюцца дыстрыбутыўныя краты (дыстрыбутыўная структура), якія маюць найбольшы элемент 1 – адзінку булевай алгебры, найменшы элемент 0 – нуль булевай алгебры і змяшчаюць разам з кожным сваім элементам x яго дадатак – элемент Cx , які задавальняе судачыненням $\sup \{x, Cx\} = 1, \inf \{x, Cx\} = 0$.

Тэхнічныя тэксты маюць сваю спецыфіку выкарыстання назоўнікаў: рэчыўныя назоўнікі ўжываюцца ў формах множнага ліку: *мылы, смолы, гліны, солі, металы, масла, бензіны, чыгуны, пары, спірты, газы* і інш.

Прыметнікі ў навуковых тэкстах уваходзяць у асноўным у склад тэрміналагічных словазлучэнняў і выконваюць інфармацыйную ці класіфікацыйную функцыю. Напрыклад: *Змест аперацыі вытворчай залежыць ад прадукцыі, якая вырабляецца, матэрыялаў і тэхналагічных метадаў вытворчасці. Адрозніваюць аперацыі ручныя, механізаваныя, машынныя, аўтаматызаваныя і інш. Падзяляюцца на тэхналагічныя (асноўныя), дапаможныя і абслуговыя* (Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. – Мінск, 1996–2004).

Класіфікацыйная роля прыметніка абумоўлівае той факт, што ў тэкстах дакладных навук якасныя прыметнікі даволі часта не маюць ступеней параўнання і форм суб'ектыўнай ацэнкі (параўн.: *малы, маленькі, найменшы (кавалачак хлеба); вялікі, найбольшы, самы вялікі (кавалак хлеба)* – але нельга сказаць аналагічна ў выпадку *малая калорыя, вялікая калорыя*). Адзінкавыя выпадкі ўжывання прыметнікаў у форме найвышэйшай ступені параўнання знаходзім у тэрмінах *найбольшы агульны дзельнік, найменшае агульнае кратнае, грань верхняя найменшая, найпрасцейшы закон*.

У двухслоўных словазлучэннях тыпу *амплітуднае размеркаванне, бінарнае поле, лінейны функцыянал* прыметнікі выражаюць відавое паняцце ў адносінах да родавага, якое выражаецца назоўнікам (*размеркаванне, поле, функцыянал*). Аналагічна – *поле акустычнае, бясконцае, вектарнае, знешняе* і інш.; *функцыянал палявы, аднародны, знакавызначаны* і інш.; *размеркаванне часовае, паслойнае, аднароднае, нармальнае, прасторавае, раўнамернае, сезоннае* і інш.

Для мовы дакладных навук характэрны субстантываваныя прыметнікі і дзеепрыметнікі ў форме адзіночнага і множнага ліку тыпу *зменная, нахіленая, ломаная, крывая* і пад.

Дзеепрыметнікі сустракаюцца пераважна ў складзе тэрміналагічных словазлучэнняў, напрыклад: *лінія разамкнутая, вышыня апушчаная, каланцуг распазнавальны* і г.д.

У тэарэтычнай і лексікаграфічнай літаратуры назіраецца вялікі разнабой пры перакладзе з рускай мовы на беларускую дзеепрыметнікаў з суфіксамі *-уц-, -юц-, -им-, -ем-*. Як заўважаюць аўтары “Тэрміналагічнага слоўніка па вышэйшай матэматыцы для ВНУ” (Сухая Т., Еўдакімава Р., Трацякевіч В., Гузень Н. – Мінск, 1993), “шырокаўжывальныя ў рускай мове суфіксы дзеепрыметнікаў *-уц-, -юц-, -им-, -ем-* у беларускай матэматычнай тэрміналогіі перадаюцца суфіксам *-льн-*, калі тэрмін абазначае пэўную якасць (*возрастающая функцыя - нарастальная функцыя, интегрируемая функция* –

інтэгральная функцыя); суфіксам *-ан-*, калі названы аб'ект абазначэння знаходзіцца ў працэсе аперацыі (*аннулюруемый – ануляваны, інтэроліруемый – інтэраляваны*); суфіксам *-оўн-*, калі тэрмін абазначае функцыю наймення (*нормирующий множитель – нармоўны множнік, інтэгрирующий множитель – інтэгроўны множнік*). Такого пункту погляду прытрымліваюцца і аўтары “Русско-белорусского математического словаря” (под общ. ред. Я.В. Радыно. – Мінск, 1993) і інш.

Аднак некаторыя мовазнаўцы гэтую думку аспрэчваюць, абапіраючыся на той факт, што прапанаваныя беларускамоўныя адпаведнікі губляюць часавую і станавую прыкмету рускіх тэрмінаў. Іх пункту погляду прытрымліваюцца аўтары “Русско-белорусского словаря математических, физических и технических терминов” (под ред. Н.Н. Костюковича. – Мінск, 1995). Паводле іх перакладу: *возрастающий – урастаючы, інтэгрируемый – інтэгруемы, множитель нормирующий – множнік нарміруючы (нарміравальны), інтэгрирующий – інтэгруючы (інтэгрвальны)*.

“Разнабой у перадачы рускіх дзеепрыметнікаў, зразумела, не спрыяе ні ўпарадкаванню беларускай тэрміналогіі, ні яе ўніфікацыі, ні павышэнню культуры беларускай мовы. Таму перад лексікаграфамі, якія рыхтуюць перакладныя галіновыя слоўнікі (у першую чаргу руска-беларускія), стаіць задача дакладна вызначыць дэфініцыю кожнага перакладаемага тэрміна і знайсці адпаведныя лексічныя і граматычныя сродкі для яго перадачы ў мове перакладу” (Арашонкава Г.У., Булыка А.М., Люшцік У.В., Падлужны А.І. Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі. – Мінск, 1999).

Паколькі навуковы выклад грунтуецца на ісцінах, аксіёмах аб'ектыўнага асяроддзя, ён абстрагаваны ад канкрэтнага, актыўнага дзеяння ці руху. Гэтым і абумоўліваецца шырокае ўжыванне дзясловаў у 3-й асобе цяперашняга часу. Напрыклад: *Пераменныя звычайна абазначаюць малымі літарамі лацінскага алфавіту, а выраз з пераменнымі – $f(x)$, $g(x, y)$, $f(x, y, z)$ і г.д. Адрозніваюць выразы з адной, дзвюма, трыма і г.д. пераменнымі ў залежнасці ад таго, колькі літар уваходзіць у яго запіс (І.К.). Рассеяныя зорныя скопішчы (напрыклад, Гіяды, Плеяды) у Галактыцы канцэнтруюцца ў плоскасці сіметрыі Млечнага Шляху і маюць найбольшыя скорасці адносна сонца* (Беларуская энцыклапедыя: у 18 т. – Мінск, 1996–2004). Такія дзясловы асабліва характэрны для навукова-тэхнічнага падстылю, дзе яны абазначаюць пастаянную, надчасавую прыкмету. Напрыклад: *Інфармацыя запісваецца / счытваецца (пры вярчэнні магнітнага дыска вакол восі) на канцэнтрычных дарожках з дапамогай блока магнітных галолак чытання / запісу* (Беларуская энцыклапедыя: у 18 т. – Мінск, 1996 – 2004).

Дыялагічнасць навуковай мовы праяўляецца ў шырокім выкарыстанні дзясловаў у форме будучага часу абвеснага ладу (са значэннем пазачасавасці) тыпу *выпішам ураўненне, адзначым некалькі пунктаў, параўнаем скорасці* і інш.

Форма дыялогу з чытачом выклікае шырокае ўжыванне дзясловаў маўлення. Функцыянаванне іх у навуковых тэкстах мае сваю спецыфіку. Падпарадкоўваючыся асноўным якасцям навуковага стылю – доказнасці,

дакладнасці і лагічнасці, – дзеясловы, трапляючы ў навуковы тэкст, пачынаюць выкарыстоўвацца менавіта ў тых значэннях, якія аказваюцца больш мэтазгоднымі, прыдатнымі для выражэння дыялогу аўтара з чытачом. Так, дзеяслоў *гаварыць* мае пяць значэнняў: 1) ‘вымаўляць, выгаворваць гукі мовы, словы, фразы’; 2) ‘выражаць вусна якія-н. думкі, паведамляць факты і інш.’ // ‘Раіць, загадваць’. // ‘Расказваць, паведамляць пісьмова або ў друку (пра аўтара, гісторыю, летапісца і інш.)’. ‘Паведамляць, перадаваць якую-н. думку сваім зместам (пра кнігі, дакументы, надпісы і пад.)’. // *перан.* ‘Выражаць сабой, паказваць на якія-н. думкі, пачуцці’. // ‘Падказваць, прадказваць (пра адчуванні і пад.)’; 3) ‘весці гутарку, размаўляць з кім-н.’ // ‘Абгаворваць каго-, што-н., абмяркоўваць што-н.’ // *неазнач.-асабовы (у 3 ас. мн.)*. ‘Ходзяць чуткі, кажуць’; 4) ‘выражаць сабой што-н., сведчыць аб чым-н., паказваць на што-н.’; 5) *перан.* ‘Праяўляцца ў чыіх-н. паводзінах, учынках, словах і пад.’ (Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск, 1977–1984). З мэтай актывізаваць лагічнае мысленне чытача ў матэматычных тэкстах дзеяслоў *гаварыць* ужываецца толькі ў 4-м сваім значэнні ‘выражаць сабой што-н., сведчыць аб чым-н., паказваць на што-н.’. Параўн.: *Дадзеныя (эксперымент, табліца і пад.) гавораць ... = Дадзеныя (эксперымент, табліца і пад.) сведчаць / паказваюць...* Пры выражэнні аўтарскай думкі, якая адрозніваецца ад іншых думак, у канструкцыях тыпу *трэба казаць, можна сказаць, тым менш (больш) падстаў гаварыць* дзеясловы *казаць, гаварыць* блізкія па значэнні да дзеяслова *думкі лічыць* (‘думаць, меркаваць, мець думку наконт чаго-н.’) і характарызуюцца абстрактнасцю.

У навуковым маўленні пашырана выкарыстанне таксама неазначальнай формы дзеяслова ў спалучэнні з мадальнымі і інш. словамі, якая мае значэнне неабходнасці і выступае як сродак выражэння прадпісання, рэкамендацыі, указанняў тыпу *трэба адрозніваць, трэба мець на ўвазе, трэба ўспомніць, варта звярнуць увагу, неабходна запісаць, трэба ўзяць за аснову* і інш.

§ 18. Асаблівасці сінтаксісу навуковага стылю

Ужыванне ў навуковым тэксце многіх сінтаксічных канструкцый мае сваю спецыфіку. З трох тыпаў сказаў па мэце выказвання – апавядальных, пытальных, пабуджальных – перавагу атрымліваюць апавядальныя сказы. Перважнае ўжыванне апавядальных сказаў у тэкстах дакладных навук (як і ўвогуле ў мове) тлумачыцца асноўнай іх задачай – паведаміць аб чым-небудзь, інфармаваць чытача ў сцвярджальнай або адмоўнай форме. “У форме апавядальных сказаў фармулююцца законы навукі, вынікі пазнавальнай дзейнасці чалавека” (Яўневіч М.С., Сцяцко П.У. Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы. – Мінск, 1987). “Мы ўспрымаем выказванні праз тыя апавядальныя сказы, пра якія можна сказаць, праўдзівыя яны ці непраўдзівыя... Усе пытальныя, клічныя сказы ... не вызначаюць выказванняў” (Капылова Т.І. Матэматычная логіка. – Гродна, 1997).

Па эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўцы апавядальных сказы часам бываюць клічныя, у такім выпадку яны пераважна ўжываюцца ў значэнні ‘звярніце ўвагу!’. У адносінах да тэксту клічныя сказы могуць быць аўтаномнымі або афармляцца ў выглядзе ўстаўных канструкцый. Напрыклад: *А пахі лесу, кветак, ягад і садавіны мы адчуваем таксама дзякуючы дыфузіі!* (Л.І.). *Калі прыходзіцца разглядаць сутыкненні двух цел, будзе гэта сутыкненне аўтамабіляў, вагонаў ці бильярдных шароў, цяжка вызначыць значэнні сіл, якія ўзнікаюць пры гэтым. Мы ведаем, што тут дзейнічаюць сілы пружкасці. Але дэфармацыі ў такіх выпадках вельмі складаныя (тут жа ідзе размова не аб стрыжнях, якія падаўжаюцца або ўкарочваюцца!). Ды і час дзеяння вельмі малы* (І. К-н).

Пытальныя сказы маюць сваю спецыфіку ўжывання: часта яны ўжываюцца ў канструкцыі “пытанне – адказ”. Напрыклад: *Ці змаглі б тады малекулы розных рэчываў перамешвацца? Зразумела, не. Ці нельга прыдумаць яшчэ доследы, якія пацвердзілі б існаванне прамежкаў паміж малекуламі? Такіх доследаў можна прывесці шмат* (Л.І.). Часам пытальныя сказы ідуць адзін за адным. Такая форма падачы надае матэрыялу падручнікаў папулярны характар, як бы “ажыўляе” яго і разам з тым прымушае чытача задумацца над прачытаным. Напрыклад: *Веды аб рэчыве дапамогуць вам адказаць на мноства пытанняў “Чаму так адбываецца?”, г.зн. растлумачыць фізічныя з’явы. Напрыклад, чаму ідзе дождж? Чаму замярзае вада і растае лёд? Чаму магніт прыцягвае жалезную пласціну і зусім “не заўважае” пластмасавую? Як узнікае маланка? Чаму ў навальніцу чуецца грукатанне грому?* (Л.І.).

Пабуджальныя сказы служаць не загадам ці просьбай, а – запрашэннем да сумесных дзеянняў (або разважанняў). Напрыклад: *Выведзем гэту формулу, карыстаючыся формулай для аб’ёму шара* (Л.А.). *Выкарыстоўваючы “залатое правіла” механікі, разлічыце, які выйгрыш у сіле дае нахіленая плоскасць, калі не ўлічваць трэнне* (А. П-н.).

Практыкаванне 35.

Прачытайце сказы, знайдзіце памылкі ва ўжыванні паронімаў і сугучных слоў, выпраўце іх. Растлумачце значэнне слоў.

1. У цяпляцах калгаса штогод вырошчваецца шмат вітамінізаванай зеляніны. 2. Справа ад дарогі ўзвышаўся гліняны бераг ракі. 3. Пасля ад’езду бацькі маці было цяжка дагледзець сям’ю. 4. У тэксце сакавітыя літаратурныя словы мяжуюцца з народнымі, гутарковымі, многа дыялектаў. 5. Кожны пісьменнік ведае, якую вялікую ролю ва ўзбагачэнні мовы адыгрываюць слоўнікі – дыялекталагічныя, тлумачальныя, фразеалагічныя. 6. Зямля тут была ўраджайная, хоць недалёка ляжала балота. 7. У краме багаты выбар жаночых сукенак і ўпрыгожанняў.

Практыкаванне 36.

Прачытайце тэксты. Якая тэма кожнага з іх? Якія моўныя сродкі выкарыстаны ў тэкстах і з якой мэтай? Да якога стылю можна аднесці кожны з прапанаваных тэкстаў?

I. Навальніца – атмасферная з’ява, пры якой у магутных кучавадажджавых воблаках і паміж воблакамі і зямлёй пры вялікай напружанасці атмасфернай электрычнасці ўзнікаюць моцныя электрычныя разрады-маланкі. Навальніца суправаджаецца моцным шквалістым ветрам, ліўневым дажджом, часта з градам. Бываюць франтальныя навальніцы, што адбываюцца ў паветраных франтах, і ўнутрымасавыя, што ўзнікаюць ад канвекцыі.

II. Наваколле асвятлялася дрыготкім заравам, нібы гэта быў залп соцень гармат, і рэха пракацілася ад краю да краю зямлі. Яно не паспела змоўкнуць, як грывнула яшчэ раз, – і тут паліў дождж. Імкліва, з шумам і плёскатам абрынуўся ён магутным вадаспадам на зямлю... Маланкі паласавалі ўжо неба і ўздоўж і ўпоперак, яны нагадвалі і белыя шаблі, і блакітныя стрэлы, і зігзагі, і дугі.

Практыкаванне 37.

Прачытайце тэкст на рускай мове, перакладзіце на беларускую. Да якога стылю яго аднясём? Назавіце моўныя сродкі гэтага тэксту (пісьмова).

Диофантовыми уравнениями называют алгебраические уравнения или системы алгебраических уравнений с целыми коэффициентами, для которых надо найти целые или рациональные решения. При этом число неизвестных в уравнениях должно быть менее двух (если не ограничиваться только целыми числами). Диофантовы уравнения имеют, как правило, много решений, поэтому их называют неопределёнными уравнениями. Это, например, уравнения:

$$3x + 5y = 7; \quad x^2 + y^2 = z^2; \quad 3x^2 + 4y^2 = 5z^2.$$

Названы они по имени греческого математика Диофанта, жившего в III в. Его книга «Арифметика» содержала большое количество интересных задач, её изучали математики всех поколений. Книга сохранилась до наших дней, её можно найти в русском переводе в библиотеке (*Энциклопедический словарь юного математика*).

Практыкаванне 38.

Вызначце стыль дадзеных тэкстаў. Параўнайце сказы з аднароднымі членамі. Для чаго ўжываюцца аднародныя члены сказа ў гэтых стылях (для класіфікацыі або сістэматызацыі з’яў, прыкмет, прадметаў; для ўзмацнення экспрэсіўнасці і эмацыянальнасці, стварэння рытмічнай прозы, дакладнасці замалёўкі і інш.)?

I. Вылічальная машына – інструментальны сродак (або сукупнасць сродкаў) для апрацоўкі інфармацыі, у тым ліку вылічэнняў, кіравання, рашэння задач. Бываюць механічныя, электрычныя, гідраўлічныя, пнеўматычныя, аптычныя і камбінаваныя; у залежнасці ад формы выяўлення інфармацыі адрозніваюць аналагавыя вылічальныя машыны, лічбавыя вылічальныя машыны і гібрыдныя вылічальныя машыны.

II. Узяў Красавік фарбы і пэндзаль і перш-наперш намаляваў неба ў сіні-сіні колер, а на ім белыя-белыя аблогі. Затым намаляваў палі. Дзе зялёнай, дзе жаўтаватай, дзе шэрай фарбай мазануў. Лугі вымаляваў у ясна-зялёны колер, а па тых лугах-мурагах давай пырскаць то блакітнай, то жоўтай, то ружовай фарбамі... І якіх толькі красачак не з'явілася на лузе! Аж у вачах мільгаціць!

Практыкаванне 39.

Прачытайце тэкст. Знайдзіце сказы, якія нясуць галоўную інфармацыю. На аснове іх запішыце вывады да тэксту. Якім шляхам кампрэсіі тэксту вы карысталіся пры складанні вывадаў.

Дэфекты зроку. Акуляры

Аптычная сістэма нармальнага вока дае відарыс прадмета на сятчатцы, які затым ператвараецца ў зрокавы вобраз.

Але калі адлегласць паміж хрусталікам і сятчаткай ненармальна вялікая, то відарыс аддаленага прадмета ў факальнай плоскасці будзе перад сятчаткай, і вока будзе бачыць аддаленыя прадметы дрэнна, а блізкія прадметы, відарыс якіх знаходзіцца за фокусам, нармальна. А калі адлегласць паміж хрусталікам і сятчаткай нармальная, але сам хрусталік вельмі выпуклы, г.зн. аптычная сістэма вока мае малую фокусную адлегласць? І ў гэтым выпадку відарыс аддаленага прадмета будзе перад сятчаткай, а значыць, дрэнна бачны. Такі дэфект вока называецца блізарукасцю. Блізарукасць бывае прыроджанай і набытай. Прычынай з'яўлення блізарукасці ў дзяцей можа быць празмернае захапленне чытаннем пры блізка размешчанай да вачэй кнізе. Пры напружаным разглядванні блізкіх прадметаў вочны яблык настолькі "прывыкае" падаўжацца, што хрусталік страчвае здольнасць сплюшчвацца пры пераводзе вока на аддалены прадмет.

Як выправіць блізарукасць? З гэтай мэтай выкарыстоўваюць акуляры з рассеіваючымі лінзамі. Рассеіваючая лінза робіць паралельны пучок святла разыходным. Прамяні пасля праламлення ў воку факусіруюцца на сятчатцы.

Калі ж адлегласць паміж хрусталікам і сятчаткай малая або хрусталік ненармальна выпягнуты (сплюшчаны), відарыс блізкага прадмета, які дае аптычная сістэма вока, будзе за сятчаткай. Вока тады дрэнна бачыць блізкія прадметы, хоць далёкія бачыць нармальна. Гэты дэфект вока называецца дальназоркасцю. Выправіць дальназоркасць можна, выкарыстаўшы акуляры са збіраючымі выпуклымі лінзамі. Пасля праламлення ў збіраючай лінзе пучок паралельных прамянёў становіцца сыходным і, прайшоўшы аптычную сістэму вока, факусіруецца на сятчатцы.

Такім чынам, правесці карэкцыю зроку можна пры дапамозе акуляраў. Часам замест акуляраў выкарыстоўваюць кантактавыя лінзы. Гэта пластмасавыя лінзы, якія накладваюцца непасрэдна на вочны яблык. Асноўным недахопам кантактавых лінзаў з'яўляецца раздражненне вачэй пры працяглым іх нашэнні.

Для любой жывой істоты вока з'яўляецца вельмі каштоўным органам. Валодаючы ўласціvasцю захоўваць зрокавы вобраз на працягу 1/16 с, вока дае магчымасць чалавеку адчуваць, як бесперапынны падзеі, дадзеныя на экране,

хоць мы добра ведаем, што ў сапраўднасці на экран праецыруюцца 24 нерухомыя малюнкi-кадры ў секунду. Менавіта дзякуючы зроку мы пазнаём навакольны свет.

Для нармальнага зроку мінімальная адлегласць ад вока да прадмета, пры якой вока бачыць дэталі прадмета не напружваючыся, роўна 25 см. Гэта адлегласць найлепшага бачання. Пры меншых адлегласцях да прадмета вока ўжо напружваецца і стамляецца.

Стамляльнасці вока садзейнічае як недастатковае асвятленне прадмета, так і залішняе. Каб вока, як самае адчыненае акно ў свет, праслужыла доўга, неабходна яго берагчы, г.зн. ствараць умовы для яго ненапружанай працы.

Практыкаванне 40.

Знайдзіце ў адной з кніг па вашай спецыяльнасці анатацыю і запішыце яе.

Практыкаванне 41.

Напішыце разнастайныя рэфераты на наступныя тэмы. Складзіце да іх бібліяграфічны спіс выкарыстанай літаратуры.

1. Якуб Наркевіч-Ёдка – прафесар электраграфіі і магнетызму.
2. Да ісціны – найпрасцейшым шляхам: Васіль Ермакоў.
3. Аляксандр Садоўскі – даследчык таямніцаў святла.
4. “Арыфметыка” Л.Ф. Магніцкага.
5. Казімір Семяновіч – вынаходнік шматступеневай ракеты.
6. Казімір Чарноўскі – аўтар арыгінальнага праекта падводнай лодкі.
7. Герман Мінкоўскі – выдатны нямецкі матэматык і фізік.
8. Мікалай Капернік – стваральнік навуковай карціны свету.
9. Еўклід і яго “Пачаткі”.
10. М.І. Лабачэўскі – заснавальнік нееўклідавай геаметрыі.
11. А. Ампер – заснавальнік сучаснай электрадынамікі.
12. Альберт Эйнштэйн і стварэнне тэорыі адноснасці.
13. Нільс Бор і яго квантавыя пастулаты.
14. Адкрыццё радыеактыўнасці: Анры Бекерэль.
15. Чарльз Бэбідж – вынаходнік першага камп’ютара.
16. Французскі матэматык Алексіс Клод Клеро.
17. С.І. Вавілаў – знакаміты фізік-эксперыментатар.
18. К.Э. Цыялкоўскі – вынаходнік у галіне касманаўтыкі і ракетнай тэхнікі.
19. П.Л. Капіца – выдатны фізік і канструктар-наватар.
20. Рымская і арабская сістэма лічбаў.
21. Адлік часу. Гісторыя календара.
22. Як мы лічым: з гісторыі лічбаў.
23. Геаметрычныя фігуры (іх назвы ў беларускай і рускай мовах).
24. Беларускія назвы метрычных адзінак.
25. Венгерскі кубік Рубіка.
26. Арыфметычныя рэбусы.

27. Ігнат Дамейка – сын Беларусі і народны герой Чылі.
28. Прынцэса навукі: Соф’я Кавалеўская.
29. М.В. Астраградскі – заснавальнік пецяўбургскай матэматычнай школы.
30. А.М. Калмагораў – адзін са стваральнікаў тэорыі выпадковых працэсаў.
31. У.А. Сцяклоў – вучоны і арганізатар навукі.
32. Табліца Мендзялеева (назвы хімічных элементаў у беларускай і рускай мовах).
33. Гісторык навукі і тэхнікі Мікалай Ястрэбскі.
34. Аляксандр Чыжэўскі – Леанарда да Вінчы XX ст.
35. Тадэуш Касцюшка – выдатны палітычны і ваенны дзеяч Рэчы Паспалітай.
36. Мікалай Радзівіл Чорны – магутны рыцар нашай незалежнасці.
37. Казімір Лышчынскі – выдатны беларускі гуманіст.
38. Напалеон Орда і яго знакамітая серыя “Альбомы”.
39. Напалеон Орда і яго знакамітая музычная спадчына.
40. Міхал Клеафас Агінскі – аўтар паланеза “Развітанне з Радзімай”.
41. Міхал Казімір Агінскі – гетман-кларнет.
42. Лёс і трагедыя: Усевалад Ігнатоўскі.
43. Вацлаў Ластоўскі – выдатны палітычны і культурны дзеяч.
44. “Залаты век” у гісторыі беларускай дзяржавы.
45. Праблемы беларускага нацыянальнага Адраджэння.
46. Інтэлект і яго развіццё.
47. Псіхалогія публічнага выступлення.

Практыкаванне 42.

Выпішыце з тэрміналагічнага слоўніка (падручніка па сваёй дысцыпліне, лекцыі і інш.) 25–30 тэрмінаў-слоў розных часцін мовы (назоўнікі, прыметнікі, дзеясловы, прыслоўі) і тэрміны-словазлучэнні рознай будовы. Перакладзіце тэрміны на беларускую мову, змясціце іх у свой слоўнік. Зрабіце вывады адносна частотнасці розных часцін мовы і колькасці кампанентаў у тэрмінах-словазлучэннях. Якія сінтаксічныя мадэлі прадстаўлены найбольшай колькасцю прыкладаў?

Практыкаванне 43.

Перакладзіце тэрміны на беларускую мову, змясціце іх у свой слоўнік. Растлумачце незразумелыя словы. Пры неабходнасці карытайцеся слоўнікамі.

Карманный камп’ютер, картрыдж, кэш-памяць (в информатике), кибернетика, киберсоревнование, киборг, килобайт, килобит, клинч (в информатике), кодировщик-грабер (в информатике), компайлер, компакт-дискковод, компьютеризация, компьютерный класс, контент (в информатике), конфигурация (в информатике), курсор, лазерный принтер, листинг, лог-файл, локальная сеть,

лэптоп (лаптоп), матрычны прінтер, Макинтош, материнская (системная) плата, машынізацыя, мегабайт, медыятэка, меню (в інфарматыке), мікро-комп'ютер, мікропроцэсар, мікрочып, міні-комп'ютер, модем, модыфікацыя, манітор, мультымедыя, мультымедыятэхналогія, мыш (в інфарматыке), навігатор, накопитель, неопрырода, ннк, ноосфера, Нортон, носитель інфармацыі, ноутбук, ноу-хау, абарудаванне, абарудаванне перыферыйнае, абарудаванне тэхналагічнае, овердрайв, онлайн.

Практыкаванне 44.

Выявіце двухсэнсавасць або недакладнасць у сказах, выпраўце іх. Якімі правіламі вы карысталіся?

1. Патрабуецца на пастаянную работу супрацоўнік для аддзела, які мае вышэйшую адукацыю. 2. Часам птушка садзілася на галінку хвоі, і тады з яе сыпаўся снег. 3. Бацька папрасіў сына прынесці свае кнігі. 4. Косцю прапанавалі працаваць на новым трактары, хоць ён нядаўна скончыў школу. 4. Сусед Васіля, калі ён параўняўся з ім, адразу загаварыў. 5. Антось убачыў Сцяпана. Ён падышоў да яго.

Практыкаванне 45.

Прачытайце сказы. Выпраўце памылкі ў выказваннях, якія прыводзяцца як прыклады недакладнага маўлення.

1. Рэвізія – праверка гаспадарча-фінансавай дзейнасці прадпрыемства або службовай асобы, якая ажыццяўляецца дзяржаўным катралюючым органам.
2. Купляйце вадкасць для акон з пахам лясных ягад.
3. Боты вырабляюцца са скуры заказчыка.
4. Пастухі прыгналі кароў са спазненнем і ў нецвярозым стане.
5. Мне асабіста хочацца звярнуцца да бацькоў, у якіх ёсць дзеці.
6. У адзенні не абслугоўваем.
7. Гарачае прывітанне воінам-вызваліцелям Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў.
8. Я прыйшоў да суседа рэзаць парсюка, з якім дамовіўся пра гэта раней.
9. Высокая будаўнічая гатоўнасць дома вымусіла перагледзець тэрміны пастаўкі абсталявання і заказчыкаў.
10. Метады выкладання мовы могуць быць рознымі, у залежнасці ад вартасці тэмы.
11. Студэнты памаўчалі паўзу.
12. Падышоўшы бліжэй да вёскі, партызаны пайшлі паўзком.

Практыкаванне 46.

Дакажыце, якое з двух словазлучэнняў дакладнае, правільнае ў лексіка-семантычных адносінах.

Паверхневая вода – паверхавая вода; балоцісты бераг – балотны бераг; водная роўнядзь возера – вадзяністая роўнядзь возера; ураджайная зямля – урадлівая зямля; паверхавая перакрыцці – павярхоўныя перакрыцці.

Практыкаванне 47.

Выберыце са слоў, пададзеных у дужках, адно. Матывуйце выбар.

(Канструктыўны, канструкцыйны) розум; (расшчапіць, расчапіць) вагоны; (дзелавітая, дзелавая) гутарка; (апендыкс, апендыцыт) лопнуў; (асобны, асаблівы) настрой; кафейны (сервіз, сервіс); (паверхавы, паверхневы, павярхоўны) вадасцёк; выканаць (працу, памылку).

Практыкаванне 48.

З наступнымі парамі слоў (паронімамі) складзіце словазлучэнні так, каб была відавочна розніца ў значэнні гэтых слоў (род, лік прыметнікаў можна змяніць).

Гліняны – гліністы, пячаны – пясочны, расчыніць – рашчыніць, эфектны – эфектыўны, генеральны – генеральскі, інжынерны – інжынерскі.

Практыкаванне 49.

Перакладзіце тэрміны на беларускую мову, змясціце іх у свой слоўнік. Растлумачце незразумелыя словы. Пры неабходнасці карыстайцеся слоўнікамі.

Онлайн-версія, оперативная память, оператор (в информатике), операционная система, оптрон, опция, отсканировать, офлайн, палмтоп (в информатике), папка (в информатике), парк высоких технологий (силиконовая долина), пароль (в информатике), патч (в информатике), пейджер, Пентиум, перезагрузка компьютера, персистер, персональный компьютер, перфокарта, пиксель (в информатике), плагин (в информатике), плоттер, портал (в информатике), постинг, принтер, провайдер, программное обеспечение, протокол (в информатике), процессор, пул, распечатка (в информатике), редактирование (в информатике), релиз (в информатике), ресурс (в информатике), речевой синтезатор, робот, роуминг, сайт.

§ 19. Асаблівасці афіцыйна-справавога стылю. Паняцце дакумента. Групы афіцыйна-справавой дакументацыі

У складзе *афіцыйна-справавога* стылю даследчыкамі вылучаюцца наступныя падстылі:

- 1) уласна-заканадаўчы (закон, грамадзянскія і крымінальныя акты, статуты);
- 2) дыпламатычны (нота, мемарандум, камюніке, пагадненне, канвенцыя);
- 3) адміністрацыйна-канцылярскі (акт, распараджэнне, загад, справавыя паперы: заява, характарыстыка, аўтабіяграфія, даверанасць, распіска і інш.).

Афіцыйна-справавому стылю ўласцівы 2 асноўныя функцыі: інфармацыйнасці (паведамленне) і пабуджальнасці (уздзеянне), напрыклад, *пратакол* заключае ў сабе інфармацыю (*Слухалі...*) і загад (*Пастанавілі...*).

Асноўнымі відамі тэкстаў, у якім рэалізуецца афіцыйна-справавы стыль, выступаюць дакументы. Існуе шмат азначэнняў паняцця дакумент, асноўныя з іх:

Дакумент (ад лац. *documentum* сведчанне, доказ), – 1) дзелавая папера, што юрыдычна пацвярджае які-н. факт (напр., нараджэнне, узяцце шлюбу) ці права на што-н. (напр., дыплом, завяшчанне). 2) Афіц. пасведчанне асобы (напр., пашпарт). 3) Пісьмовыя помнікі пра гіст. падзеі. 4) Матэрыяльны носьбіт (папера, кіна- і фотаплёнкі, магн. стужка і інш.) з запісанай на ім інфармацыяй, прызначанай для захоўвання і перадачы ў часе і прасторы (Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. – Т. 6. – Мінск, 1998. – С. 14).

Дакумент, -а, М -нце, мн. -ы, -аў, м. 1. Дзелавая папера, што пацвярджае права на што-н. *Апраўдальны д. Д. аб адукацыі*. 2. Пасведчанне, афіцыйная папера, што сведчыць асобу прад'яўніка. *Праверка дакументаў*. 3. Пісьмовыя помнікі пра гістарычныя падзеі. *Старажытнабеларускія граматы – гістарычныя дакументы* (Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. – Мінск, 2002. – С. 167).

Па сваім **функцыянальным прызначэнні** афіцыйна-справавыя дакументы падзяляюцца на:

- 1) асабістыя (заява, аўтабіяграфія, даручэнне, распіска);
- 2) распарадчыя (загад, пастанова, распараджэнне);
- 3) адміністрацыйна-арганізацыйныя (план, справаздача, кантракт, дамова);
- 4) інфармацыйна-даведачныя (даведка, дакладныя і службовыя запіскі).

Афіцыйна-справавыя дакументы павінны складацца і афармляцца на аснове **ДАСТА**.

Спецыфічнасць выкладу афіцыйна-справавога стылю (прадпісанне, канстатацыя, сцверджанне; паведамленне, апісанне) абумоўлівае наступныя моўныя **асаблівасці**:

1) шырокае ўжыванне інфінітываў (*упаўнаважыць дэлегацыю, забяспечыць пастаянны кантроль, зацвердзіць палажэнне, прыняць пастанову*). Даволі часта пры інфінітывах выкарыстоўваюцца словы **неабходна, абавязаны, мае права** і пад. (*Фінансаванне названага мерапрыемства неабходна здзейсніць за кошт сродкаў...*);

2) насычанасць сказаў аддзеяслоўнымі назоўнікамі (*Аб унясенні змяненняў і дапаўненняў у дадатак да пастановы...*); шырокае выкарыстанне грамадска-палітычнай і прафесійнай тэрміналогіі (*Асноўнымі задачамі Савета з'яўляюцца: ... каардынацыя дзейнасці кантралюючых органаў, прагназіраванне і планаванне кантрольнай работы, у тым ліку шляхам распрацоўкі адзінага каардынацыйнага плана...; вызваліць ад збірання консульскага збору за выдачу гасцявых віз на уезд...*); частае ўжыванне скарачаных назваў арганізацый і ўстаноў («Белзнешэканамбанк», аб'яднанне «БелаўтаМАЗ»);

3) частае выкарыстанне дзеясловаў цяперашняга часу ў значэнні сталага дзеяння, якое неабходна выконваць (*Суб'екты прадпрымальніцкай дзейнасці, якія ўчынілі эканамічныя правапарушэнні, нясуць (= павінны несці) адказнасць на падставе актаў заканадаўства...*). Паколькі прадпісанні ідуць часцей за ўсё ад імя дзяржавы, то вельмі рэдка выкарыстоўваюцца дзеясловы ў форме першай асобы (за выключэннем загадаў, заяў, дакладных).

Адметнай рысай афіцыйна-справавога стылю з'яўляецца наяўнасць значнай колькасці канцылярскіх штампаў. «**Штaмп** (ад іт. *stampa* – пячатка, друк) – моўны зварот, які шматразова паўтараецца, шаблонны, трафарэтны, зацяганы выраз з цьмянай экспрэсіўнасцю» (Сцяцко П.У., Гуліцкі М.Ф., Антанюк Л.А. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. – Мінск, 1990. – С. 171). Напрыклад, *дагаворныя бакі, узяць пад кантроль і інш.*

Усе справавыя лісты рэкамендуецца пісаць не больш чым на адной старонцы.

§ 20. Афармленне дакументаў

АЎТАБІЯГРАФІЯ – пішацца ад першай асобы, у ёй паведамляюцца афіцыйныя звесткі: год і месца нараджэння, сацыяльнае становішча, адзначаюцца важныя вехі жыццёвага шляху чалавека.

Структура напісання:

- 1) прозвішча, імя, імя па бацьку;
- 2) дата і месца нараджэння;
- 3) заняткі бацькоў;
- 4) гады вучобы (службы ў арміі);
- 5) асноўнае з працоўнай і грамадскай дзейнасці;
- 6) кароткія звесткі пра сваё сямейнае становішча;
- 7) дата і подпіс.

Узор напісання:

АЎТАБІЯГРАФІЯ

Я, Бязрозкіна Алена Яўгенаўна, нарадзілася 12 красавіка 1996 года ў вёсцы Дружылавічы Іванаўскага раёна Брэсцкай вобласці ў сялянскай сям'і. Бацька, Яўген Дзянісавіч, працуе шафёрам у сельскагаспадарчым вытворчым кааператыве (СВК); маці, Валянціна Дзмітрыеўна, – настаўніцай матэматыкі.

У 2003 годзе я пайшла ў Дружылавіцкую сярэднюю школу.

У 2014 годзе паступіла ў Брэсцкі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт на факультэт інжынерных сістэм і экалогіі па спецыяльнасці «Меліярацыя і водная гаспадарка», дзе вучуся і зараз.

10 снежня 2014 г.

(подпіс)

/А.Я. Бязрозкіна/

ЗАЯВА – пісьмовая просьба адной асобы (ці групы асоб) ва ўстанову, арганізацыю альбо да службовай асобы.

Структура напісання:

1) з правага боку на трэцюю частку радка ў слупок пішацца назва арганізацыі, установы ці пасады, прозвішча, імя, імя па бацьку (ініцыялы) службовай асобы; крыху ніжэй – прозвішча, імя, імя па бацьку таго, хто падае заяву; калі трэба, называецца яго пасада і адрас;

2) з левага боку ўверсе пішацца назва структурнага падраздзялення, ніжэй праз два радкі пішацца слова *Заява*, кропка не ставіцца, пад словам *Заява* пазначаецца дата, напрыклад, 10.12.2014 ; праз два радкі ўказваецца тэма заявы;

3) з чырвонага радка пачынаецца тэкст заявы;

4) калі да заявы прыкладаюцца якія-небудзь дакументы, то з чырвонага радка пішацца слова «*Дадатак:*» і з наступнага радка пад нумарамі пералічваюцца дакументы;

5) крыху ніжэй – асабісты подпіс таго, хто падае заяву, і расшыфроўка подпісу (прозвішча, імя, імя па бацьку).

Узор напісання:

Заява
00.00.0000

Рэктару
Установы адукацыі «Брэсцкі дзяржаўны
тэхнічны ўніверсітэт»
Пойту П.С.
студэнта(кі) _____ курса
спецыяльнасці _____
_____ факультэта
_____ формы навучання
дзённай / завочнай / вячэрняй
бюджэтнай або дзённай / завочнай /
вячэрняй на дагаворнай аснове з
аплатай за навучанне

_____
(прозвішча, ініцыялы)

_____
(хатні адрас, тэлефон, для завочнай і
вячэрняй формы навучання – месца
працы, для студэнтаў, не грамадзян
Рэспублікі Беларусь, – грамадзянства)

Прашу выдзеліць мне месца ў інтэрнаце (паставіць на ўлік тых, хто
мае патрэбу ў паляпшэнні жыллёвых умоў) у сувязі
з _____.

(назваць прычыну)

Подпіс

Ініцыялы, прозвішча

РАСПІСКА – дакумент, які пацвярджае факт атрымання ўстановай або пэўнай асобай важных дакументаў, матэрыяльных каштоўнасцей (грошай, рэчаў, кніг і інш.). У юрыдычным праве з’яўляецца адным з відаў пісьмовых доказаў.

Структура напісання:

- 1) назва дакумента;
- 2) хто атрымаў;
- 3) ад каго атрымаў;
- 4) што атрымаў (пералік каштоўнасцяў, іх колькасць пішуцца словамі і лічбамі);
- 5) з якой мэтай;
- 6) на які тэрмін;
- 7) дата, подпіс.

Узор напісання:

РАСПІСКА

Я, Фёдараў Іван Васілевіч, пашпарт № _____, выдадзены _____, атрымаў ад Шалевіча Ігара Алегавіча 30 (трыццаць) мільёнаў беларускіх рублёў на набыццё аўтамабіля.

Абавязуюся вярнуць пазначаную суму да 19 мая 2014 года.

« _____ » _____ 2014 г.

Подпіс

ПРАТАКОЛ – дакумент, які фіксуе ход абмеркаванняў пытанняў і прыняцце пастановаў на сходах, нарадах, канферэнцыях, пасяджэннях калегіяльных органаў.

Узор напісання:

Назва ўстановы (аб’яднання, арганізацыя і інш.)

ПРАТАКОЛ № _____

пасяджэння (назва структурнага падраздзялення, Савета ці іншага органа)

« _____ » _____ 2014 г.

Старшыня – Ініцыялы, прозвішча

Сакратар – Ініцыялы, прозвішча

Прысутнічалі: Прозвішча, ініцыялы (калі прысутных больш чым 15 – спіс дадаецца)

Павестка дня:

1. Аб _____ (назва пытання) _____
_____ (форма выкладу, пасада, ініцыялы, прозвішча
дакладчыка) __

1. СЛУХАЛІ:

Прозвішча (у Р.скл.), ініцыялы. – Тэкст даклада дадаецца

ВЫСТУПІЛІ:

Прозвішча, ініцыялы. – (кароткі запіс выступлення)

ПАСТАНАВІЛІ:

1.1. _____

1.2. _____

Галасавалі: «за» _____ чалавек

«супраць» _____ чалавек

«устрымаліся» _____ чалавек

2. СЛУХАЛІ: .....

Старшыня _____ (подпіс) _____ Ініцыялы,
прозвішча

Сакратар _____ (подпіс) _____ Ініцыялы,
прозвішча

ДАВЕРАНАСЦЬ – пісьмовае ўпаўнаважанне адной асобы (давярыцеля) другім асобам (давераным) для прадстаўніцтва ад яго імя перад трэцімі асобамі. Даверанасці могуць завярацца па месцы працы, вучобы, жыхарства або ў натарыяльнай канторы.

Даверанасць лічыцца несапраўднай, калі ў ёй не ўказана дата і тэрмін дзеяння (акрамя, калі ў тэксце адзначана, што даверанасць мае разавы характар – зарплата за N месяц). У іншых выпадках адсутнасць тэрміна дзеяння можа адзначаць, што яна дзейнічае на працягу года.

Даверанасць павінна змяшчаць наступныя звесткі:

1) хто давярае (прозвішча, імя, імя па бацьку, даныя дакумента давярыцеля ці назва арганізацыі);

2) каму давяраецца (прозвішча, імя, імя па бацьку, даныя дакумента даверанага ці назва арганізацыі);

3) што давяраецца (якія дзеянні павінен выканаць давераны);

4) на які тэрмін выдадзена;

5) дата і подпіс давярыцеля;

6) засведчанне подпісу.

Узор напісання:

ДАВЕРАНАСЦЬ

Я, Грыцэвіч Андрэй Уладзіміравіч, пашпарт № _____, выдадзены _____, давяраю Макарэвічу Аляксандру Вадзімавічу, які пражывае па адрасе _____, пашпарт № _____, атрымаць стыпендыю, якая мне належыць за сакавік 2012 г. у _____ (месца атрымання).

21 лютага 2012г.

Подпіс / А.У.Грыцэвіч /

Подпіс Грыцэвіча А.У. сведчу:

Дэкан факультэта электронна-інфармацыйных сістэм (подпіс)Ініцыялы, прозвішча)

(пячатка)

Практыкаванне 50.

Напішыце сваю аўтабіяграфію, заяву дэкану з просьбай дазволіць датэрмінова здаць экзамены, распіску на атрыманне грошай ад прыватнай асобы, даверанасць на атрыманне стыпендыі за летнія месяцы. Назавіце характэрныя асаблівасці гэтых папер.

Практыкаванне 51.

Прачытайце наступныя азначэнні. Да якіх менавіта дакументаў яны адносяцца?

Афіцыйны дакумент з кароткімі звесткамі пра падзеі свайго жыцця.

Дакумент, які змяшчае апісанне і пацверджанне тых ці іншых фактаў.

Дакумент, які складаецца некалькімі асобамі і пацвярджае ўстаноўлены факт, падзею, дзеянне.

Цывільна-справавое пагадненне, паводле якога адзін бок (давераны) абавязваецца здзейсніць ад імя і за кошт другога боку (даверанага) пэўныя юрыдычныя дзеянні (набыццё або адчужэнне маёмасці, правядзенне плацяжоў і да т.п.).

Афіцыйнае паведамленне ў вуснай форме; пісьмовая просьба аб чым-небудзь.

Акт кіраўніка органа дзяржаўнага кіравання або кіраўнікоў прадпрыемстваў, устаноў, арганізацый. Паводле юрыдычнай прыроды можа быць нарматыўным актам, у якім змешчаны нормы права, што рэгулююць пэўныя грамадскія адносіны, і актам выкарыстання норм права.

Дагавор, пагадненне з узаемнымі абавязкамі для бакоў, якія дамаўляюцца паміж сабой.

Дакумент, які пацвярджае факт атрымання пэўнай асобай матэрыяльных каштоўнасцей (грошай, рэчаў, кніг і г.д.) або важных дакументаў на часовае ці бестэрміновае карыстанне.

(Распіска, кантракт, загад, заява, даверанасць, акт, даведка, аўтабіяграфія)

Практыкаванне 52.

Карыстаючыся “Тлумачальным слоўнікам беларускай літаратурнай мовы” (Мінск, 2002), растлумачце, чым адрозніваецца даручэнне ад даверанасці.

Практыкаванне 53.

Спішыце, выправіўшы дапушчаныя памылкі. Растлумачце правільнасць напісання.

1. Да 20 лютага выканаў план камбінат будаўнічых матэрыялаў. 2. Прапрацаваўшы толькі два месяцы, у яго ўзнікла ўскладненне з начальнікам цэха. 3. Накіроўваем Вам для азнаямлення “Асноўныя палажэнні Адзінай дзяржаўнай сістэмы справаводства”, адобраныя Дзяржаўным камітэтам на навуцы і тэхніцы. 4. Трэба дакладна вызначыць задачы, пастаўленыя аўтарам у дадзенай рабоце, і якія метады, выкарыстоўваліся для дасягнення гэтай мэты. 5. Гэта паказвае на тое, што мы цярпліва адносімся да недахопаў. 6. Кіраўніцтва вытворчай практыкі ажыццяўляецца лепшымі спецыялістамі прадпрыемства. 7. Праводзяцца іспыты універсальнага лябёдкі-пагрузчыка. 8. Кожны член брыгады адказен за якасць прадукцыі. 9. На завод было дастаўлена да васемсот пяцьдзясят тон металалома. 10. Забяспечце дзіцячаму садку пастаянную няню і шасцімесячную прыбіральшчыцу. 11. Размясціце камандзіровачных у нашай гасцініцы. 12. Неабходна як мага хутчэй пабудаваць сцены, узвесці хлёў. 13. На прадмет Вашага пісьма паведамляем, што мы скарацілі тэрмін дастаўкі дэталей на адзін месяц. 14. Накіроўваем Вам варыянт праекта. Просім яго абмеркаваць і зацвердзіць. 15. Просім выказаць заўвагі, якія, магчыма, будуць карысныя для работы. 16. У гэтым месяцы прэмію атрымалі 23 рабочых з горнага цэху і 27 рабочых з электрацэху.

§ 21. Лагічнасць

Лагічнасць маўлення прадугледжвае пабудову несупярэчлівага, паслядоўнага выказвання, у якім асобныя часткі лагічна звязаны паміж сабой. Маўленне з’яўляецца лагічным, калі сэнсавыя сувязі паміж яго асноўнымі элементамі (словамі, словазлучэннямі, сказамі) адпавядаюць законам логікі, законам мыслення.

Да лінгвістычных сродкаў, што забяспечваюць лагічнасць маўлення, адносяцца, акрамя дакладнага словаўжывання, яшчэ і правільны парадак слоў, правільны выбар патрэбнай сінтаксічнай канструкцыі, а таксама правільны выбар сродкаў і лагічнай, і сінтаксічнай сувязі паміж часткамі выказвання (тэксту). У тэкстах вялікая роля адводзіцца таксама абзацам і параграфам.

Паміж лагічнасцю маўлення і дакладнасцю існуе цесная сувязь. Недакладна ўжытае слова робіць маўленне nelaгічным. Але і пры дакладным, нарматыўным ужыванні слоў лагічнасць можа парушацца. Таму для яе дасягнення неабходна дабіцца сэнсавай несупярэчлівасці частак у адным выказванні і такой жа несупярэчлівасці выказванняў у цэлым тэксце.

Лагічныя сувязі рэалізуюцца адпаведнымі сінтаксічнымі канструкцыямі, у якіх значную ролю адыгрываюць складаныя злучнікі тыпу, *таму ... , што, калі..., то, раз ..., так, як толькі ..., дык* і інш. ; парадкам слоў (параўн.: *Дзень змяняе ноч. Маці любіць дзіця* і да т.п. – на першым месцы знаходзіцца звычайна суб'ект дзеяння, які, аднак, у пэўных кантэкстах можа быць і аб'ектам; напрыклад, *Маці любіць дзіця, а бацьку любіць маці* і да т.п.). Лагічнасць праяўляецца таксама ў адпаведнасці выказвання тым або іншым падзеям, з'явам, фактам знешняй рэчаіснасці, у адэкватнасці думак, паняццяў, суджэнняў. Лагічнасць павінна прымяняцца і па-за межамі сказа – у выступленнях, дакладах, артыкулах і г.д., якія звычайна будуецца па лагічнай схеме, маюць устойлівую кампазіцыю: уводзіны (уступ) – асноўная частка – заключэнне. Да таго ж асноўныя палажэнні кожнай такой часткі павінны арганічна і лагічна звязвацца паміж сабой.

Практыкаванне 54.

Спішыце, выправіўшы лагічныя памылкі.

1. Большая палова аўдыторыі слухала, а другая не маўчала. 2. Школьнікі нясуць кветкі з вясёлымі тварамі. 3. Пастух прыгнаў кароў у нецвярозым стане і са спазненнем. 4. Я пайшоў да суседа рэзаць парсюка, з якім дамовіўся пра гэта раней. 5. Дваццаць гадоў таму адбылася Чарнобыльская катастрофа. 6. Васіль скакаў на неадукаваным жаробчыку. 7. У нашым калгасе гадуець свіней, курэй, кароў і іншых птушак. 8. У чытальнай зале ў адзенні не абслугоўваюць. 9. На філалагічным факультэце адбылася сустрэча з пісьменнікамі і паэтамі Берасцейшчыны. 10. На нашай вуліцы пабудавалі вялікі супермаркет. 11. Шмат твораў стварыў Я. Купала для дзяцей. 12. Прысутнічалі 19 чалавек, а таксама 4 інспектары райана. 13. Калі гаварыць шчыра, дык за лубін адказвае аграном, бо ён яшчэ з восені ляжыць пад брызентам і пакрыўся цвіллю. (З дакладной кладаўшчыка). 14. 8-га снежня, калі прыйшоў дамоў, ёдам змазаў рану кату. 10-га я хадзіў да доктара, бо ён укусіў мяне за палец. (З тлумачальнай запіскі) 14. Угнаенні на поле дастаўляюць мужчыны, дзе жанчыны адразу ж раскідаюць іх віламі. (З выступлення калгаснага брыгадзіра)

Практыкаванне 55.

Выпраўце у сказах лагічныя памылкі, звязаныя з парадкам слоў.

1. Дом будзе новы кран. 2. Падпалкоўнік з цікавасцю разглядаў лейтэнантаў, занятых знішчэннем кансерваў і сыру, і заснуўшага маёра. 3. У вагоны апошнія селі лейтэнанты. 4. Аб прафесіянальным станаўленні моладзі ў Астравецкім раёне нельга сказаць, што не клопоцяцца. 5. Адразу ўспомнілася ўся гісторыя ў першы дзень вайны. 6. Праводзяцца сачыненні на матэрыяле самастойных назіранняў вучняў ці ўражанняў дзяцей, выкліканых пэўнымі падзеямі.

Практыкаванне 56.

Прачытайце тэкст. Расчлянiце яго на абзацы.

Для таго каб аптымальна і ўсебакова выкарыстаць свае здольнасці, інтэлектуальны патэнцыял і духоўныя рэсурсы, умела прымяняць іх у свайой штодзённай дзейнасці, кіраўнік павiнен не толькі інтуітыўна, аўтаматычна, спантанна эксплуатаваць наяўныя ў яго свядомасці моўныя сродкі, але і тэрэтычна ведаць экспрэсіўныя ўласцівасці мовы, яе магчымасці ўплываць на iншых людзей, пераконваць іх, рабiць сваімі аднадумцамі ў канкрэтнай справе, знаць **арганізацыйныя і мабілізацыйныя асаблівасці мовы**, якія здольныя яднаць людзей і мэтанакіравана выкарыстоўваць іх агульныя магчымасці на карысць iнтарэсаў фірмы, калектыву, прадпрыемства, установы і г.д. Надзвычай iстотным фактарам для маўленчай дзейнасці кіраўніка служыць аргументацыя асноўных момантаў, палажэнняў, частак свайго выступлення ці даклада, ці справаздачы і г.д. Чым больш шырока, разнастайна, дарэчна ўжывае кіраўнік розныя спосабы доказаў для сказанага ці напісанага, тым больш эфектыўным і пераканальным будзе яго маўленчы акт (вусны ці пісьмовы). У якасці аргументацыі вербальных дзеянняў прамоўцы служаць выкарыстанне канкрэтных фактаў (па магчымасці іх наглядная дэманстрацыя ці непасрэдна, ці праз малюнак, схему, iншыя iлюстрацыі), ужыванне сілагізмаў, а таксама iншых лагічных пасылак і заключэнняў (iндукцыі, дэдукцыі, аналізу, сiнтэзу і iнш.), статыстычныя дадзеныя, гістарычныя экскурсы, вынікі спецыяльных апытанняў, думкі эксперта і ўвогуле аўтарытэтных і кампетэнтных асоб у пэўнай галiне ведаў, дарэчныя цытаты вядомых вучоных, дзеячоў культуры, палiтыкі і iнш. Толькі на карысць выступлення можа паслужыць умелае выкарыстанне крылатых выразаў, афарызмаў, прыказак і прымавак, фразеалагізмаў, усяго спектра моўных тропай (параўнанні, метафары, эпітэты і iнш.). Неад'емнай часткай агульнай культуры, iмiджу, аўтарытэту кіраўніка служаць граматынае і правільнае афармленне iм дзелавых папер, дакументаў, анкет і да т.п.; своечасовы і канстуктыўны адказ на ўсе службовыя пісьмы, запыты, уведамленні, запрашэнні, вiншаванні, рэкламацыі.

§ 22. Дарэчнасць маўлення

Дарэчнасць маўлення павiнна непасрэдна нiтавацца з дакладнасцю і лагічнасцю, і яе сутнасць заключаецца ў выкарыстанні моўных сродкаў з поўнай адпаведнасцю тэме гаворкі, сiтуацыі, або кантэксту, мэце выказвання, колькаснаму і якаснаму складу аўдыторыі (слухачоў, чытачоў, іх узросту, прафесіі, адукаванасці, полу, настрою, месцу жыхарства і iншым асаблівасцям), выбранаму стылю маўлення, часу і варункам зносін. Недарэчна ўжываць у сяброўскай размове кнiжныя, афіцыйна-дзелавыя выразы, і наадварот, у афіцыйна-дзелавым, навуковым стылях – гутарковыя ці прастамоўныя словы, бо гэта можа сведчыць не толькі пра нiзкую культуру маўлення, але і выклікаць недавер у слухача (слухачоў) да выказанай iнфармацыі.

§ 23. Чысціня маўлення

Чысціня маўлення, якое выкарыстоўваецца ў сацыяльным асяродку, у афіцыйных умовах, забяспечваецца найперш адсутнасцю ў ім чужародных літаратурнай мове элементаў, адсутнасцю ў ім паразітычных гукаў і слоў (*зм, э-э-э, ну, так сказаць, як яго, гэта самае, значыцца* і да т.п.), мясцовых слоў, ці дыялектызмаў, прастамоўных лексем і выказаў тыпу *быдта, было, ыгы, глядзь, скапыціцца, мянціць языком, перці пехадралам* і да т.п., плеаназмаў і таўталогій тыпу *ў верасні месяцы, шэсць штук сталоў, пяць чалавек студэнтаў, поўнасьцю запоўнены* і да т.п., жарганізмаў тыпу *хіла, клёва, філон, здаць хвасты* і інш., беспадстаўна ўжытых запазычаных слоў і варварызмаў тыпу *о-кэй, стрыт, хаўбек, чао* і інш., канцылярызмаў тыпу *як абстаіць справа, адкласці мерапрыемства* і інш., русізмаў тыпу *вучыцель, сражэнне* і інш., наватвораў і аказіяналізмаў тыпу *ажыгуліўся* (купіў аўтамабіль “Жыгулі”), *аступеніўся* (стаў кандыдатам навук) і інш., шматкампанентных скарачэнняў і абрэвіятур тыпу *Белмаслатлушчнабзбыткантора* і інш.

§ 24. Лаканічнасць маўлення

Лаканічнасць (сцісласць) маўлення – камунікацыйная якасць, якая прадугледжвае адбор найбольш рацыянальных, зручных для зносінаў моўных сродкаў. Сцісласць падпарадкавана дзейнасці закону “моўнай эканоміі” (О. Есперсен), ці закону “эканоміі маўленчых намаганняў” (А. Марціне). За кошт гэтага тэкст скарачаецца, але павялічваецца або застаецца нязменнай яго інфарматыўнасць. Сцісласць забяспечваецца за кошт наступных прыёмаў скарачэння тэксту:

1. Замена словазлучэнняў з устойлівай семантыкай аднаслоўнымі найменнямі, г.зн. з двух і больш слоў узнікае адно (*мінулы год – летась, бягучы год – сёлета, страціць веру – зняверыцца, парное малако – сырадой, слядачны расол – лёк*).

2. Замена фразеалагізмаў, прыказак, прымавак адным словам ці словазлучэннем з меншым наборам кампанентаў (*туман пускаць – атуманьваць; кармі парсюка мукою, то пойдзе рукою – пайсці рукою; жыву, як гарох пры дарозе: хто ідзе, той скубе – як гарох пры дарозе*).

3. Абрэвіятурнае скарачэнне тэксту (*У БрДУ (Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт) прайшла канферэнцыя; у ЛіМе (“Літаратура і мастацтва”) прачыталі артыкул*). Нярэдка словы абрэвіятурнага характару ўзнікаюць на аснове фразеалагізмаў (*абіваць бакі – абібок; скаліць зубы – зубаскальства; на свае вочы – навочна*). Як правіла, абрэвіятура не змяняе ні зместу, ні граматычнай структуры разгорнутага варыянту. Скарачаецца толькі час і месца падачы шматслоўя. Эканоміцца і слышавая, і зрокавая энергія.

4. Ужыванне гукапераймальнага слоў на месцы дзеясловаў, якія павінны былі абазначаць некалькі дзеянняў, што хутка змяняюцца: *Старыя дрыб-дрыб у сталоўку на абед. Дзярках шах-шах на падлозе*. Такі прыём найбольш характэрны размоўнаму і мастацкаму стылям.

5. Эліпсіс (пропуск, усячэнне) слоў ці нават цэлых словазлучэнняў (*адным словам – словам, у старых гадах – у гадах, стаяць на сваім слове – стаяць на сваім, як свае пяць пальцаў – як пяць пальцаў*). Пры эліптычнай субстантывацыі ўжываецца адпрыметнікавы назоўнік ад’ектыўнага тыпу скланення замест спалучэння прыметніка і назоўніка (*На філалагічным факультэце выдатна прайшла студэнцкая канферэнцыя – На філалагічным выдатна прайшла студэнцкая канферэнцыя*).

6. Выкарыстанне няпоўных сінтаксічных канструкцый – простых і складаных сказаў (асабліва ў дыялогу): *Каля студні – карыта. Старое, аж зялёнае ўсярэдзіне ад плесні*. У такіх сказах інфарматыўную функцыю выконвае інтанацыя, а таксама папярэдні кантэкст.

7. Выкарыстанне аднастаўных сказаў (*Сем разоў адмерай – адзін раз адрэж*).

8. Выкарыстанне формулаў, схемаў, графікаў, дыяграмаў, лічбавых паказчыкаў. Такія прыёмы найбольш уласцівы навуковаму стылю.

У розных стылях лаканічнасць праяўляецца праз моўныя сродкі, характэрныя канкрэтнаму стылю. Улічваецца і жанр тэксту. Сцісласць – важная асаблівасць афіцыйна-справавых, а таксама навуковых тэкстаў, калі маўленчая стрыманасць грунтуецца на адназначнасці фармулёвак, паслядоўнасці, лагічнасці і дакладнасці выкладу фактаў, аргументаў. У публіцыстычным стылі лаканічнасць даволі часта спрацоўвае ў загалюках газетных і часопісных публікацый. Сцісласць і змястоўнасць загалюка сталі вострай патрэбай у эпоху так званага інфармацыйнага выбуху, калі нярэдка інфармацыя адшукваецца па загалюках. Да таго ж сцісласць з’яўляецца і мастацкім прыёмам, які дазваляе актывізаваць чытача, слухача, г.зн. выступае сродкам стварэння выразнасці. Літаратуразнаўцы, моваведы слухна гавораць пра тое, што ў добрым мастацкім творы нават слоўны недахоп можа садзейнічаць дакладнаму адлюстраванню вобраза. Існуюць і супрацьлеглыя працэсы, у выніку чаго ўзнікае так званы моўны лішак – плеаназм (*пяць чалавек студэнтаў, дамоклаў меч небяспекі, свежы сырадой*).

Такім чынам, існуюць розныя прычыны стварэння сцісласці, як унутрымоўныя, так і пазамоўныя (экстралінгвістычныя). Сцісласць цесна звязана з дарэчнасцю і дакладнасцю маўлення.

§ 25. Багацце маўлення

Багацце маўлення выяўляецца ў разнастайнасці ўжытых моўных сродкаў і як можна радзейшым паўтарэнні адных і тых жа слоў і выказаў, асабліва паўтораў нематываваных, бо абмежаваныя моўныя сродкі, іх паўторнае выкарыстанне сведчаць пра беднасць не толькі маўленчага патэнцыялу аўтара, але і пра невялікі запас думак, пра слабыя інтэлектуальныя здольнасці прамоўцы. Выказванне ж адной і той жа думкі рознымі і шматстайнымі моўнымі сродкамі, як правіла, з’яўляецца вынікам яе многааспектнай і глыбокай асэнсаванасці, добрай засвоенасці, служыць надзейнай падставай для таго, каб вытлумачыць яе ясна, зразумела, данесці па-

рознаму ў залежнасці ад складу адрасатаў, аудыторыі. Беларуская мова надзвычай багата на сінонімы, якія разнастайна характарызуюць найбольш істотныя для нашага жыцця з’явы, рэаліі і паняцці аб іх. Так, для паняцця, звязанага з гаварэннем, выдзяляецца 73 розныя сінонімы (параўн.: *казаць, размаўляць, гутарыць, гаманіць, мармытыць, балбатаць, балабоніць, субяседнічаць, чаўпці, вярзці* і г.д.), з паняццем “добры” — 70 розных слоў (параўн.: *неблагі, станоўчы, дасканалы, варты, выдатны, бездакорны, прыстойны, ладны, дыхтоўны, файны, адменны* і інш.), з паняццем “многа” — 66 розных сінонімаў (параўн.: *шмат, безліч, цьма, навалам, нямала, па горла, хоць адбаўляй* і інш.), а з паняццем “хутка” — 126 розных слоў (гл.: Клышка 1993). У трохтомным руска-беларускім слоўніку для характарыстыкі, тлумачэння, перакладу 110000 зыходных рускіх лексем выкарыстана звыш 300000 розных беларускіх слоў (Русско-белорусский словарь 1993, т.1-3), што сведчыць пра надзвычай вялікі лексічны запас беларускай мовы, асабліва калі ўлічыць, што ў згаданы слоўнік не ўключаны мільёны спецыяльных слоў (многія дыялектызмы, тапонімы, уласныя імёны, тэрміны і інш.) Зразумела, гэта не значыць, што, напрыклад, спецыяліст з вышэйшай адукацыяй здольны выкарыстаць усё багацце мовы, бо нават у самых прызнаных майстроў слова па дадзеных спецыяльных лінгвістычных даследаванняў, адзначаецца прыблізна каля 10–15% агульнаўжывальнай лексікі адпаведнай мовы (напрыклад, у творчасці вядомага рускага паэта С.Ясеніна налічваецца 18900 розных слоў, у моўнай скарбонцы беларускага пісьменніка Я.Коласа — каля 37000 розных слоў). Аднак у сваім маўленні трэба імкнуцца, каб наяўны ў адукаванага носьбіта мовы слоўнікавы склад (каля 10–15 тысяч розных лексем) актыўна выкарыстоўваўся ў яго маўленчай дзейнасці ва ўсёй сваёй разнастайнасці і паўнаце.

§ 26. Вобразнасць маўлення

Вобразнасць (выразнасць) маўлення звязана з нагляднасцю, вобразнасцю, малюнкавасцю вербальнага афармлення думак і забяспечваецца дарэчным, умелым ужываннем такіх стылістычных сродкаў, як эпітэты, метафары, параўнанні, фразеалагізмы, парэміі (прыказкі, прымаўкі), перыфразы і інш., каб аптымальна і яркава данесці да адрасатаў неабходную думку. Фанетычныя і сінтаксічныя сродкі выразнасці вызначаюцца выкарыстаннем усіх інтанацыйных характарыстык маўлення, адпаведнай яснай дыкцыі, рэкамендаваных літаратурных норм вымаўлення і асобных гукаў, і іх спалучэнняў, ужываннем правільных канструкцый спалучэння слоў і канструкцый сказаў. Усе гэтыя сродкі найбольш поўна праяўляюцца ў мастацкім, публіцыстычным, у меншай ступені гутарковым, стылях. У навуковым і афіцыйна-дзелавым стылях экспрэсія можа тычыцца такіх іх жанраў, як дыскусія, палеміка, лекцыя, вуснае выступленне, рэцэнзія і інш., дзе патрабуецца ацэнная характарыстыка актуальных думак, пытанняў, палажэнняў, што абмяркоўваюцца ў вусных паведамленнях ці публікацыях.

Выразнасць маўлення мае на мэце прыцягнуць увагу і інтарэс слухача і падтрымліваць іх увесь час на належным узроўні, што дапамагае аптымальна ўспрымаць неабходную інфармацыю. У значнай ступені акрэсленасць думкі вызначаецца кантэкстам, парадкам слоў (параўн. розны сэнс у выказах, якія складаюцца з адных і тых жа слоў: *дзесяць чалавек* і *чалавек дзесяць*; *Ён проста жыў* і *Ён жыў проста* і г.д.), лагічным ці акцэнталагічным выдзяленнем найбольш важных, значных і актуальных частак выказвання, удалым кампазіцыйным размеркаваннем інфармацыйнага матэрыялу ў выступленні ці публікацыі. Выразнасці цяжка дасягнуць, калі прамоўца гаворыць па паперцы, чытае напісанае. Галоўнай перадумовай экспрэсіўнага маўлення служыць самастойнасць мыслення чалавека, максімальнае праяўленне індывідуальнасці сваёй натуры, цесны кантакт з аўдыторыяй, інтарэс аўтара да выказанага паведамлення, поўная рэалізацыя свайго інтэлектуальнага і духоўнага патэнцыялу (не адкладваць на потым тыя ці іншыя думкі, ацэнкі, сродкі іх выражэння і г.д.), і, зразумела, актыўнае выкарыстанне ўсіх **моўных сродкаў выразнасці: і фанетычных, і лексічных, і марфалагічных, і фразеалагічных, і сінтаксічных, і стылістычных, і кантэкстуальных.**

Сродкамі надання выразнасці з'яўляюцца яшчэ і тэмп, тон, тэмбр і гучнасць голасу.

Практыкаванне 57.

Складзіце сінанімічныя пары.

Узор выканання: Тэмп – хуткасць.

Гіпербала, фрагмент, апагей, нюанс, антытэза, дэфект, ілюстрацыя, асістэнт, мадэрнізацыя, кампетэнтны, энергічны, праект, інцыдэнт, баталія, глабальны, кур'ёзны, манументальны, карэкцыя, лідар, інтэрвал.

(Удасканаленне, проціпастаўленне, буйны, прыклад, здарэнне, бой, перавелічэнне, кіраўнік, загана, план, смешны, адценне, дзейны, урывак, адлегласць, прапраўка, росквіт, усеагульны, памочнік, дасведчаны).

Практыкаванне 58.

Перакладзіце тэрміны на беларускую мову, змясціце іх у свой слоўнік. Раствлумачце незразумелыя словы. Пры неабходнасці карытайцеся слоўнікамі.

Свопинг, селекція (в технике), сенсор, сервер, сетература, сжатие данных, сидиром (CD-ROM), символ (в информатике), синтезатор, сканер, собака (в информатике – @), стратегическая игра (в информатике), стример, струйный принтер, субноутбук, супервизор (в информатике), суперкомпьютер (суперЭВМ), суперсовременный, твистор, тезаурус (в информатике), текстовой процессор, текстовой редактор, телеконференция (в информатике), терминал (в информатике), тест (в информатике), техногенная катастрофа, технократия, технология производства, технопарк, технополис, технотроника, трей (в информатике), трекбол (в информатике), триал-версия (в информатике), триггер, утилита, файл, файл-менеджер, факс.

Практыкаванне 59.

Паназірайце, ці захоўваецца ў маўленні вашых аднагодкаў такая якасць, як чысціня. Калі не, вызначце, якія моўныя сродкі, не ўласцівыя літаратурнай мове, а таксама беспадстаўна ўжытыя моўныя адзінкі парушаюць чысціню маўлення.

Практыкаванне 60.

Падрыхтуйце выказванні, якія б былі дарэчы ў наступных маўленчых сітуацыях: 1) выступленне перад аднагрупнікамі на занятках па беларускай мове; 2) віншаванне сябра з днём нараджэння; 3) прывітальнае слова да абітурыентаў.

§ 27. Публічнае выступленне, яго асаблівасці

У наш час жывое вуснае слова набывае выключнае значэнне, таму што выступленне, даклад, лекцыя, дыскусія, гутарка і іншыя формы публічных выступленняў сталі паўсядзённай з’явай. Не існуе ніводнай прафесіі, якая б не патрабавала непасрэдных чалавечых зносін. Вуснае маўленне выйшла за межы паўсядзённа-бытавых зносін, а гэта азначае што кожны чалавек павінен імкнуцца да таго, каб авалодаць гэтай формай мнагагранных моўных зносін людзей у розных сферах іх дзейнасці.

Публічнае (ад лац. *publikus*- грамадскі) **выступленне** – гэта вуснае выступленне перад слухачамі з мэтай растлумачыць, даказаць што-небудзь, пераканаць у важнасці і неабходнасці якіх-небудзь дзеянняў, аказваючы жывым прыгожым словам адпаведнае ўздзеянне на свядомасць, розум і пачуцці аўдыторыі.

У ходзе выступлення аратар раскрывае сутнасць праблемы, змест тых паняццяў, якія выражаюць галоўную ідэю, выказвае адпаведныя суджэнні, умела накіроўваючы мысліцельны працэс слухачоў у патрэбнае рэчышча, стварае атмасферу сутворчасці, суперажывання і падводзіць іх да пэўных вывадаў. І калі пры гэтым аратар выказваецца дакладна, выразна, паслядоўна, аргументавана, калі яго словы, думкі і манеры на працягу ўсяго выступлення дастасоўваюцца да слухачоў, тады поспех гарантаваны.

§ 28. Кампазіцыя прамовы

Кампазіцыя – гэта размеркаванне матэрыялу выступлення, суадносіны яго структурных частак.

Як правіла, прамова мае тры структурныя часткі: уступ, асноўная частка і заключэнне.

Уступ неабходны для наладжвання кантакту з аўдыторыяй і падрыхтоўкі яе да ўспрыняцця тэмы выступлення. Таму ў ім звычайна згадваецца праблема, якая будзе асвятляцца ў прамове, часам ставяцца канкрэтныя задачы, мэты, акрэсліваюцца асноўныя паняцці, іншы раз паведамляецца план прамовы.

У асноўнай частцы ў адпаведнасці з абраным спосабам раскрыцця тэмы (ступеневы, канцэнтрычны, храналагічны, індуктыўны, дэдуктыўны і інш.) з

дапамогай розных прыёмаў вядзення прамовы (апісанне, аналіз, супастаўленне, інфармацыя, пераказ, характарыстыка, разважанне, прыклад, цытаванне і г. д.) і ў спалучэнні з манерамі і тэмпам маўлення, мімікай, жэстамі, паўзамі паслядоўна і аргументавана раскрываецца тэма, сутнасць праблемы.

Заклучэнне надае выказванню лагічную завершанасць. У ім робяцца прыватныя і агульныя вывады са сказанага, прыводзяцца вынікі выступлення, кротка і выразна фармулюецца галоўная ідэя выступлення.

§ 29. Этапы падрыхтоўкі да публічнага выступлення

Поспех публічнага выступлення залежыць ад таго, наколькі свабодна валодае прамоўца матэрыялам, наколькі дэтальна прадумана і падрыхтавана прмова. Значыць, каб належным чынам падрыхтавацца да выступлення, прамоўца павінен задаць сабе такія пытанні:

1. Што я буду гаварыць?
2. Каму буду гаварыць?
3. З якой мэтай?
4. Што павінны вынесці слухачы з маёй прамовы?

У адпаведнасці з гэтым вылучаюцца асобныя этапы падрыхтоўкі да публічнага выступлення.

1. Выбар тэмы прамовы. Поспех выступлення ў значнай ступені залежыць ад удалага выбару тэмы. Яна можа быць вызначана папярэдне або яе выбірае сам прамоўца. У любым выпадку неабходна ўлічваць, наколькі прамоўца ведае тое, пра што збіраецца гаварыць, наколькі абраная тэма актуальная для слухачоў і ў якой ступені яны дасведчаныя ў пытаннях тэмы.

Поспех прамовы ў немалой ступені залежыць ад папярэдняй інфармацыі аб слухачах. Значыць, прамоўца павінен уяўляць, перад кім ён будзе выступаць (якія праблемы хвалююць людзей, што іх цікавіць, што яны ведаюць), каб паглядзець на ўзнятыя ў прамове пытанні вачыма слухачоў.

2. Вызначэнне мэты выступлення. У залежнасці ад тэмы і адносін слухачоў да пытанняў, якія асвятляюцца ў ходзе прамовы, вызначаецца мэта выступлення, а іменна: паведаміць, праінфармаваць, растлумачыць, зацікавіць, пераканаць, сцвердзіць, падбадзёрыць, развесяліць, заклікаць да дзеяння, натхніць і г. д. Як правіла, у выступленні вырашаецца адна асноўная мэта, а астатнія падпарадкоўваюцца ёй.

3. Падбор матэрыялу для прамовы. Непасрэдная падрыхтоўка да выступлення пачынаецца з выбару крыніц і адбору неабходнага матэрыялу, г. зн.:

- складання спіса літаратуры па тэме;
- чытання літаратуры і выпісак з яе;
- канспектавання (фактаграфічнае, свабоднае, ацэначнае, творчае);
- падбору дапаможнага матэрыялу (факты, лічбы, прыклады, дакументы, цытаты, ілюстрацыі).

4. Праца над кампазіцыяй выступлення, складанне яго плана. Пасля вывучэння літаратуры і падбору матэрыялу прадумваецца кампазіцыя

выступлення, спосаб раскрыцця тэмы, прыёмы маўлення і складаецца план прамовы.

5. Праца над тэкстам выступлення. Пісьмовы тэкст ствараецца для таго, каб упарадкаваць падачу матэрыялу ў адпаведнасці з кампазіцыяй і планам прамовы, лепш яго засвоіць і асэнсаваць, папрацаваць над прыёмамі вядзення прамовы, выразнасцю мовы.

6. Рэпетыцыя, прагаворванне прамовы.

§ 30. Асноўныя віды публічных прамоў

Паведамленне – гэта выступленне, у якім расказваецца пра які-небудзь аб'ект ці з'яву; раскрываецца змястоўная сутнасць таго ці іншага паняцця; асэнсоўваецца асноўная ідэя якіх-небудзь грамадска-палітычных, навуковых, эканамічных праграм і да т. п.

Лекцыя (ад лац. *Lectio* – чытанне) – від публічнай прамовы з адукацыйнай ці навукова-асветнай мэтай.

І акадэмічная, і навукова-папулярная лекцыя патрабуе выкладу матэрыялу на адпаведным навуковым узроўні, лагічнай паслядоўнасці ў разважаннях, пераканаўчых прыкладаў і аргументаваных вывадаў.

Даклад – від публічнай прамовы на пэўную тэму: грамадска-палітычную, навуковую і г. д. Справаздачны даклад на сходзе (канферэнцыі, з'ездзе) вызначаецца інфармацыйнай насычанасцю, мноствам лічбаў, фактаў, прыкладаў, афіцыйным характарам (як правіла, рыхтуецца калектывам і зачытваецца).

Навуковы даклад звычайна тэматычна звязаны з той ці іншай галіной ведаў. Таму галоўнае ў такіх дакладах – аргументавана, пераканаўча данесці да слухачоў навуковую інфармацыю, з лагічнай паслядоўнасцю выкласці матэрыял па абранай тэме. Пры гэтым варта вылучыць асноўныя палажэнні даклада, прывесці яркія прыклады, запісаць у час выступлення неабходныя лічбы, прадэманстраваць схемы, табліцы, ілюстрацыі і да т. п.

Дыскусія (ад лац. *Discussio* – даследванне, разгляд, разбор) – гэта абмеркаванне якога-небудзь спрэчнага пытання, спрэчка, у якой удзельнічае некалькі чалавек, кожны з якіх у пошуках ісціны выказвае і адстойвае сваё меркаванне, сваю пазіцыю па той ці іншай праблеме. Сваю пазіцыю кожны суб'яднік аргументуе, уважліва ўспрымае аргументы іншых, паважліва ставіцца да іх, супастаўляе, што дапамагае высветліць ісціну. Пераможцаў у дыскусіі няма, бо калі ісціна знойдзена, то яна становіцца ісцінай для ўсіх, г. зн., што ў выніку выйграюць усе ўдзельнікі дыскусіі.

Такім чынам, ад кожнага ўдзельніка дыскусіі патрабуецца, каб ён:

- 1) З павагай успрымаў думку і аргументы суразмоўцаў;
- 2) Умеў паглядзець на праблему з пазіцыі партнёра;
- 3) Ні ў якім разе не праяўляў асабістых амбіцый;
- 4) Не прыніжаў і не высмейваў удзельнікаў спрэчкі.

Такія прынцыпы вядзення спрэчкі не толькі дапамагаюць у пошуках ісціны, але і выхоўваюць культуру моўных зносін.

Дыспут (ад лац. Disputare – разважаць, спрачацца) – публічная спрэчка на важную навуковую ці грамадска-палітычную тэму.

Патрабаванні адносна вядзення дыспуту наступныя:

- 1) Дакладна прытрымлівацца таго пытання, вакол якога вядзецца спрэчка;
- 2) Не ігнараваць аргументы партнёра;
- 3) Не пераходзіць “на асобу” (не спасылацца на яго ўзрост, адукацыю, становішча);
- 4) Праяўляць прынцыповасць, а не ўпартасць;
- 5) Захоўваць вытрымку, добрачыліваць у ходзе дыспуту.

§ 31. Арыентацыя на аўдыторыю

Вельмі важна належным чынам падрыхтавацца да публічнай прамовы, ведаць, што сказаць і як будаваць сваё выступленне. Але поспех у многім залежыць ад таго, наколькі ўмее аратар гаварыць са слухачамі, а не проста выступаць у іх прысутнасці, г. зн. ад таго, ці зможа ён выклікаць у слухачоў станоўчую ўстаноўку, наладзіць асобасны, эмацыянальны і пазнавальны кантакт. Каб мець поспех пажадана:

1) Прадумаць свой імідж (знешні выгляд, манеры, інтанацыю першых прывітальных фраз пасля прадстаўлення аўдыторыі ці самапрадстаўлення, тон, такт);

2) Памятаць, што аратар (лектар) не “вучыць”, не “павучае”, не “адкрывае вочы” слухачам, а супрацоўнічае з імі, як бы звяртаецца да кожнага з іх і такім чынам настройвае на рабочы лад;

3) Прадумаць варыянт пачатку выступлення (нечаканае пытанне, парадаксальная думка, пераканаўчы факт ці лічбы, жарт ці дасціпная заўвага, камплімент, уласныя пачуцці);

4) Падтрымліваць увагу слухачоў на працягу ўсёй прамовы паслядоўна, несупярэчлівай логікай разважання, пастаноўкай пытанняў і пошукамі адказаў на іх разам са слухачамі, стварэннем праблемных сітуацый, арыгінальнай інтэрпрэтацыяй фактаў (у тым ліку і вядомых), выразнасцю мовы (мелодыкай голасу, інтанацыяй, вобразнымі сродкамі, нагляднасцю, нечаканымі кароткімі адступленнямі, выразнымі жэстамі, мімікай і інш.);

5) Пры заканчэнні не зацягваць выступленне (лепш яго закончыць раней на хвіліну, чым пазней), коратка і выразна сфармуляваць вынік прамовы (яе асноўную думку, ідэю, сэнс)

§ 32. Інтанацыйныя сродкі афармлення вуснай мовы

Інтанацыйнае афармленне розных выказванняў розных відаў не менш важнае, чым іх змест. Аратар (лектар, удзельнік дыскусіі ці дыспута, агітатар) павінен імкнуцца да таго, каб яго маўленне выклікала ў слухачоў самыя

прыемныя ўражанні. Гэта дасягаецца ўмелым карыстаннем такімі інтанацыйнымі сродкамі, як мелодыка голасу, тэмп і тон маўлення, паўзы.

Мелодыка – змяненне (паніжэнне ці павышэнне) вышыні голасу на працягу выказвання. Вышыня голасу можа быць высокай, нізкай і нейтральнай. Калі сказ вымаўляецца раўнамерна з невялікім паніжэннем голасу ў канцы – гэта нейтральная вышыня голасу, з павышэннем голасу вымаўляюцца пыталыныя (без пыталнага слова) і пабуджальныя сказы. Сіла голасу – гэта яго гучнасць (гучная, ціхая, нейтральная), а тэмбр – гэта яго афарбоўка (мяккая, далікатная, прыемная, пяшчотная, звонкая, гучная, глухая, грубая, рэзкая, мужная і г. д.).

Тэмп маўлення – гэта хуткасць вымаўлення (хуткі, павольны, нейтральны). Найбольш прымальны нейтральны (умераны) тэмп маўлення, каб слухачы паспявалі сачыць за ходам думак і разважанняў прамойцы, засвойваць сказанае, а пры неабходнасці і запісваць. Увогуле, тэмп маўлення адпавядае асаблівасцям тэксту, фізічнаму і эмацыянальнаму стану аратара (лектара). Прыўзняты эмацыянальны стан паскарае тэмп маўлення, а прыгнечаны запавольвае яго.

Тон маўлення – гэта адценне гучання голасу, што выражае тых ці іншыя пачуцці, ацэнкі, адносіны да прадмета выказвання.

Абавязковыя ў маўленні і **паўзы**, якія даюць магчымасць асэнсоўваць выказванне, задаваць пытанне, падтрымліваць увагу. Большай працягласцю вызначаюцца паўзы паміж кампазіцыйнымі часткамі выказвання. Інтанацыйныя раздзяляльныя паўзы атрымліваюцца самі сабой, калі прамойца перажывае тое, пра што гаворыць. Для ўспрымання прамовы важныя таксама лагічныя паўзы, калі ў маўленні шляхам змянення вышыні голасу выдзяляюцца тых ці іншыя словы з мэтай узмацнення сэнсавага адцення выказвання. Гэта таксама дапамагае слухачам успрымаць матэрыял.

Увогуле, інтанацыя афармляе выказванне ў адзінае цэлае і разам з тым падзяляе яго на асобныя рытмічныя і сэнсавыя часткі, адрознівае асобныя віды выказвання (пабуджэнне, запытанне, паведамленне, інфармацыя, спрэчка, дыскусія, дыспут), выражае тых ці іншыя эмоцыі, выяўляе душэўны стан прамойцы, аказвае эмацыянальна-эстэтычнае ўздзеянне на слухача. Інтанацыя бывае добразычлівая, захапляльная, вясёлая, сумная, узбуджальная, высакамерная, пагардлівая, іранічная, жартаўлівая, ласкавая, грубая, злая, жаласлівая, ліслівая, аптымістычная, сентыментальная, урачыстая, нудная, няўпэўненая, бурклівая і г. д.

§ 33. Жэсты, міміка, поза, знешні выгляд прамойцы

Жэсты, міміка, поза, знешні выгляд прамойцы могуць падкрэсліць сэнс слоў ці фраз, зрабіць іх больш выразнымі.

Жэсты – гэта рухі цела, якія суправаджаюць прамову з мэтай падкрэсліць значэнне тых ці іншых слоў, уздзеянчаць на аўдыторыю, г.зн. ілюстрацыйныя (“вось такі”, “з іншага боку” і да т. п.), якія робяць больш яркай ілюстрацыю і падкрэсліваюць сэнс слоў; афектыўныя жэсты (жэсты радасці, шчырасці,

турботы, трывогі, недаверу, разгубленасці), якія выражаюць эмацыянальны стан прамойцы, яго адносіны да прадмета выказвання і якія, як правіла, не кантралююцца; жэсты-эмблемы, за якімі ў свядомасці людзей замацаваны пэўны сэнс (узняты ў гору палец – “выдатна”, “усё ў парадку”; указальны палец правай рукі пакручваецца каля скроні – “з глузду з’ехаў” і інш.). Аднак ёсць віды прамой, дзе жэсты недарэчны, не да месца (афіцыйныя прамовы, прамовы дыпламатаў, справаздачныя даклады і інш.).

Міміка (ад грэч. *Mimikos* – пераймальны) – рухі мышцаў твару, якія выражаюць пачуцці, настрой, перажыванні (рухі могуць быць жывыя, натуральныя і ненатуральныя – грывасы або зусім адсутнічаць (твар-маска). Увогуле, выраз твару адлюстроўвае душэўны стан чалавека, яго настрой.

Поза – гэта становішча цела ў час выступлення. Важна трымаць сябе натуральна, свабодна, што адразу выклікае давер у слухачоў. Калі ж поза скаваная, гэта насцярожвае, а калі развязная – то ў аўдыторыі ўзнікае бар’ер адчужэння, адмоўнага стаўлення, непрыязных адносін.

Настрой і ўспрыманне залежаць ад таго, наколькі адкрыты і добрабычлівы твар, куды ў час выступлення прамойца скіроўвае свой погляд: на залу, на аднаго ці некалькіх слухачоў, паверх слухачоў, уніз, убок, у свае запісы.

Не менш важны і знешні выгляд аратара. Касцюм павінен адпавядаць сітуацыі, не выклікаць асаблівай увагі слухачоў, элегантны, строгі, практычны, зручны; абутак – акуратны і зручны. Гэта падкрэслівае павагу да аўдыторыі, да самой падзеі, ды і да ўласнага іміджу.

Увогуле, жэсты, міміка, поза, знешні выгляд, калі яны адпавядаюць сітуацыі, – гэта манеры выхаванага чалавека з яго маўленчым партрэтам.

Практыкаванне 61.

Вымавіце адпаведным тонам сказ “Паеду” так, каб у ім выражаліся:
а) згода; б) незадаволенасць; в) радасць. Ахарактарызуйце сітуацыю зносін, пры якой мэтазгодны той ці іншы тон выказвання.

Практыкаванне 62.

Перакладзіце на беларускую мову. Пра якое значэнне слова “тон” ідзе гаворка ў тэксце?

Монотонная речь – речь на одной неизменной высоте звука. Однако если даже на протяжении одной фразы высота меняется только на два или три тона, речь остаётся монотонной. В большинстве предложений вы должны пользоваться не менее чем семью полными тонами, или диапазоном октавы.

Практыкаванне 63.

Вызначце, у якім выпадку перадаецца сцвярджэнне, а ў якім – гучыць пытанне (стрэлкі абазначаюць павышэнне і паніжэнне вышыні гука).

↗   ↘
Так   Так

Практыкаванне 64.

Вымавіце сказ некалькі разоў, кожны раз выдзяляючы пры дапамозе лагічнага націску розныя словы, важныя ў сэнсавых адносінах.

Я буду паступаць ва ўніверсітэт у гэтым годзе.

Практыкаванне 65.

Прачытайце тэкст. Перакладзіце адзін абзац на беларускую мову. Сфармулюйце агульныя правілы этыкету.

Общие правила этикета

Большую часть времени современные менеджеры проводят в офисах. Общение с коллегами, руководителями, подчинёнными и партнёрами является важнейшим условием достижения целей в бизнесе и карьере. Умение вести себя в соответствии с деловым этикетом поможет специалистам произвести благоприятное впечатление и создать образ успешного профессионала.

Первые впечатления о вас формируются за 20-30 секунд и надолго становятся вашим имиджем в глазах коллег, руководителей и партнёров. Поэтому особенно важно уметь грамотно представиться. Для этого необходимо соблюдать следующие правила.

Ваши первые 10 слов должны быть очень важными. Наиболее эффективным средством быстрого достижения взаимопонимания является выражение благодарности за встречу. Для создания обстановки эмоционального доверия необходимо в первых 10 словах беседы обязательно назвать имя человека.

Обращайте внимание на других. Сдержанная улыбка и заинтересованный взгляд – ваш лучший образ для начала общения с людьми. Контроль над своими эмоциями и внешнее соответствие им, реакция на эмоции других создают образ открытого и приятного человека. Слушайте, и будете услышаны.

В общении интеллигентный человек всегда придерживается принципа позитивности. Смысл его сводится к простой формуле: «Если вы не можете сказать ничего приятного или положительного, лучше промолчать». (*Основы менеджмента и маркетинга*)

Практыкаванне 66.

1. Прачытайце тэкст. Дайце яму назву, вызначце стыль. Дапоўніце змест тэксту сваімі правіламі.

Менеджар павінен умець дапамагчы іншым хутка асвоіць новыя метады і прыёмы. У працы менеджара сацыяльнай сферы вялікае значэнне маюць зносіны з іншымі людзьмі, якія прыходзяць да кіраўніка са сваімі пытаннямі. Вельмі важна, каб менеджар мог выслухаць кожнага. Слуханне – важная якасць кіраўніка.

Правілы слухання

1. Праяўляйце поўную зацікаўленасць да суразмоўцы.
2. Свае адносіны да суразмоўцы выражайце усмешкай (але не ухмылкай).
3. Слухайце, не звяртайце ўвагу на пабочныя з'явы.
4. Давайце суразмоўцу выказвацца да канца.
5. Не прыкідвайцеся ўважлівым, а будзьце ім.
6. Шукайце сэнс слоў суразмоўцы.

7. Спакойна рэагуйце на заўвагі суразмоўцы.

8. Не спяшайцеся з вывадамі.

Практыкаванне 67.

Прачытайце ўрывак з кнігі Б.А. Плотнікава “Кіраўніку аб мове”. Пра якія якасці маўлення ідзе гаворка? Растлумачце лексічнае значэнне выдзеленых тэрмінаў.

Для таго каб аптымальна і ўсебакова выкарыстаць свае здольнасці, інтэлектуальны патэнцыял і духоўныя рэсурсы, умела прымяняць іх у сваёй штодзённай дзейнасці, кіраўнік павінен не толькі інтуітыўна, аўтаматычна спантанна эксплуатаваць наяўныя ў яго свядомасці моўныя сродкі, але і тэрэтычна ведаць экспрэсіўныя ўласцівасці мовы, яе магчымасці ўплываць на іншых людзей, пераконваць іх, рабіць сваімі аднадумцамі ў канкрэтнай: справе, знаць *арганізацыйныя і мабілізацыйныя асаблівасці мовы*, якія здольныя яднаць людзей і мэтанакіравана выкарыстоўваць іх агульныя магчымасці на карысць інтарэсаў фірмы, калектыву, прадпрыемства, установы і г.д.

Надзвычай істотным фактарам для маўленчай дзейнасці кіраўніка службыць аргументацыя асноўных момантаў, палажэнняў, частак свайго выступлення ці даклада, ці справаздачы і г.д. Чым больш шырока, разнастайна, дарэчна ўжывае кіраўнік розныя спосабы доказаў для сказанага ці напісанага, тым больш эфектыўным і пераканальным будзе яго маўленчы акт (вусны ці пісьмовы). У якасці аргументацыі вербальных дзеянняў прамоўцы служаць выкарыстанне канкрэтных фактаў (па магчымасці іх наглядная дэманстрацыя ці непасрэдна, ці праз малюнак, схему, іншыя ілюстрацыі), ужыванне **сілагізмаў**, а таксама іншых лагічных пасылак і заключэння (**індукцыі**, **дэдукцыі**, **аналізу**, **сінтэзу** і інш.), статыстычныя дадзеныя, гістарычныя экскурсы, вынікі спецыяльных апытанняў, думкі эксперта і ўвогуле аўтарытэтных і кампетэнтных асоб у пэўнай галіне ведаў, дарэчныя цытаты вядомых вучоных, дзеячоў культуры, палітыкі і інш.

Толькі на карысць выступлення можа паслужыць умелае выкарыстанне крылатых выразаў, афарызмаў, прыказак і прымавак, фразеалагізмаў, усяго спектра моўных тропай (параўнанні, метафары, эпітэты і інш.).

Неад’емнай часткай агульнай культуры, іміджу, аўтарытэту кіраўніка служаць граматынае і правільнае афармленне ім дзелавых папер, дакументаў, анкет і да т.п.; своечасовы і канструктыўны адказ на ўсе службовыя пісьмы, запыты, уведамленні, запрашэнні, віншаванні, рэкламацыі.

Практыкаванне 68.

Перакладзіце тэрміны на беларускую мову, змясціце іх у свой слоўнік. Растлумачце незразумелыя словы. Пры неабходнасці карыстайцеся слоўнікамі.

Факс-модем, флеш-диск, флеш-драйв (в информатике), флешка, флеш-память, флеш-технология, флоппи-диск, формат (в информатике), формат данных, форматирование (в информатике), форум (в информатике), фотоп-

ринтер, фотосенсор, фрагментация (в информатике), фрейм (в информатике), ФТП-клиент, хакер, хакинг, хардвер, хемотрон, хост (в информатике), хостинг (в информатике), чат, чип, шифр (в информатике), экспорт (в информатике), электрический аккумулятор, электроника, электронная подпись, электронная страница, электронная таблица, электронное письмо, электронный адрес, электронный (почтовый) ящик, электротехника, эмулятор, эмуляция (в информатике), юзер, ярлык (в информатике).

Практикаванне 69.

Падрыхтуйце даклад на адну з наступных тэм:

- 1) Псіхалогія публічнага выступлення.
- 2) Якасць –катэгорыя ўніверсальная.
- 3) Гісторыя ўзнікнення грошай.
- 4) Тэхнічны прагрэс і экалогія.
- 5) Будучая прафесія.
- 6) Вынаходніцтва першага камп'ютара.
- 7) Беларускія назвы метрычных адзінак.
- 8) Як мы лічым. З гісторыі лікаў.
- 9) Дзелавы этыкет беларусаў.

СПІС РЭКАМЕНДАВАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

АСНОЎНАЯ

1. Беларуская мова : вучэб. дапаможнік / Э.Д. Блінава [і інш.] ; пад агул. рэд. М.С. Яўневіча. – Мінск : Выш. шк., 1991. – 351 с.
2. Беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія. Марфемная будова слова. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс. Пунктуацыя : вучэб. дапаможнік для педагогічных ВНУ / Г.Ф. Андарала [і інш.] ; пад агул. рэд. Л.М. Грыгор’евай. – Мінск : Выш. шк., 1994. – 367 с.
3. Беларуская мова : Энцыкл. / рэдкал.: Б.І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]; пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск : БелЭн, 1994. – 655 с. : іл.
4. Бордович, А.М. Сопоставительный курс русского и белорусского языков : учеб. пособие / А.М. Бордович, А.А. Гируцкий, Л.В. Чернышова. – Минск : Універсітэцкае, 1999. – 223 с.
5. Губкіна, А.В. Беларуская мова. Эканамічная лексіка : вучэб. дапаможнік / А.В. Губкіна, В.А. Зразікава. – Мінск : Изд-во Гревцова, 2009. – 200 с.
6. Каўрус, А.А. Дакумент па-беларуску: Справаводства. Бухгалтэрыя. Рыначная эканоміка / А.А. Каўрус. – Мінск : Беларусь, 1994. – 160с.
7. Лепешаў, І.Я. Практыкум па беларускай мове : вучэб. дапаможнік / І.Я. Лепешаў, Г.М. Малажай, К.М. Панюціч.– Мінск : Універсітэцкае, 2001. – 320 с.
8. Ляшчынская, В.А. Беларуская мова. Тэрміналагічная лексіка : вучэб. дапаможнік / В.А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ БДУ, 2001.– 256 с.
9. Ляшчынская, В.А. Студэнту аб мове: прафесійная лексіка : вучэб. дапаможнік для студэнтаў ВНУ / В.А. Ляшчынская. – Мінск : УП “ІВЦ Мінфіна”, 2003. – 243 с.
10. Маршэўская, В.В. Беларуская мова. Прафесійная лексіка : вучэб. дапаможнік / В.В. Маршэўская. – Гродна : ГрДУ, 2003. – 274 с.
11. Практыкум па беларускай мове : вучэб. дапаможнік для нефілал. фак. ВНУ / М.М. Аляхновіч [і інш.] ; пад агул. рэд. Г.М. Малажай.– Мінск : Выш. шк., 1993. – 329 с.
12. Руденко, Е.Н. Белорусский язык. Профессиональная лексика : учеб. пособие для студентов вузов / Е.Н. Руденко, А.А. Кожина, Е.Г.Задворная. – Минск : ТетраСистемс, 2005. – 384 с.
13. Смольская, Т.М. Беларуская мова: юрыд. лексіка : вучэб. дапаможнік для студэнтаў юрыдычных спецыяльнасцей устаноў, якія забяспечваюць атрыманне вышэйшай адукацыі / Т.М. Смольская, Л.У. Хрышчановіч. – Мінск : ТетраСистемс, 2006. – 240 с.
14. Старавойтава, Н.П. Беларуская мова: гісторыя і сучаснасць [Тэкст]: вучэб.-метад. дапаможнік / Н.П. Старавойтава. – Мінск : БДЭУ, 2006. – 182 с.
15. Сучасная беларуская мова : вучэб. дапаможнік / Л.М. Грыгор’ева [і інш.] ; пад агул. рэд. Л.М. Грыгор’евай. – Мінск : Выш. шк., 2006.– 559 с.
16. Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі / Арашонкава Г.У. [і інш.]; пад навук. рэд. А.І. Падлужнага. – Мінск : Беларуская навука, 1999. – 175 с.

СЛОЎНІКІ

1. Арашонкава, Г.У. Кароткі слоўнік беларускай мовы: Правапіс: Вымаўленне: Націск: Словазмяненне: Словаўжыванне / Г.У. Арашонкава, В.П.Лемцюгова; пад рэд. В.І. Рабкевіча. – Мінск : Маст. літ., 1994. – 367 с.
2. Арашонкава, Г.У. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы / Г.У. Арашонкава, В.П. Лемцюгова ; пад рэд. М.В. Бірылы, А.І. Падлужнага. – Мінск : Выш. шк., 1987. – 210 с.
3. Арашонкава, Г.У. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы: Правапіс. Вымаўленне. Націск. Словазмяненне. Словаўжыванне / аўт.-склад. Г.У. Арашонкава, В.П. Лемцюгова – Мінск : ПУП “РАДЫЁЛА-плюс”, 2005.– 448 с.
4. Баршчэўская, А.Л. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы / аўт.-склад. А.Л. Баршчэўская, Л.П. Баршчэўскі. – 2 выд. – Мінск : Радыёла-плюс, 2011. – 560с.
5. Баршчэўская, А.Л. Слоўнік беларускай мовы: амафоны, амаформы, амаграфы, амонімы, антонімы, паронімы, сінонімы / А.Л. Баршчэўская, Р.І. Шастак. – Мінск : “Харвест”, 2006. – 496 с.
6. Беларуска-рускі слоўнік : у 2 т. / АН БССР. Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа ; пад рэд. К.К. Атраховіча (Кандрата Крапівы). – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мінск : БелСЭ, 1988–1989. – 2 т.
7. Беларуская энцыкл. : у 18 т. / рэдкал. Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 1996–2004. – 18 т.
8. Беларускі арфаграфічны слоўнік / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы ; уклад. Л.П. Кунцэвіч, І.У. Кандрацэня ; пад рэд. А.А. Лукашанца. – Мінск : Беларус. навука, 2009. – 695 с.
9. Белорусско-русский, русско-белорусский словарь / авт.-сост. В.И. Куликович, А.Н. Булыко, Н.В. Полещук. – 4-е изд. – Минск : «Попурри», 2009. – 512 с.
10. Булыка, А.М. Слоўнік іншамоўных слоў. Актуальная лексіка / аўт.-склад. А.М. Булыка. – Мінск : ТАА “Харвест”, 2005. – 336 с.
11. Булыка, А.М. Слоўнік іншамоўных слоў / А.М. Булыка. – Мінск : Нар. асвета, 1993. – 398 с.
12. Булыка, А.М. Слоўнік іншамоўных слоў : у 2 т. / А.М. Булыка. – Мінск : БелЭн, 1999. – 2 т.
13. Булыка, А.М. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / аўт.-склад. А.М. Булыка. – Мінск : ТАА “Харвест”, 2005. – 528 с.
14. Булыко, А.Н. Словарь иноязычных слов. Актуальная лексика [Текст] / авт.-сост. А.Н. Булыко. – Минск : ООО «Харвест», 2006. – 696 с.
15. Грабчыкаў, С.М. Слоўнік паронімаў беларускай мовы / С.М. Грабчыкаў. – Мінск : Нар. асвета, 1994. – 478 с.
16. Завальнюк, У.М. Слоўнік сучаснай беларускай мовы / У.М. Завальнюк, М.Р. Прыгодзіч, В.К. Раманцэвіч / пад агул. рэд. М.Р. Прыгодзіча, У.М. Завальнюка. – Мінск : Нар. асвета, 2009. – 399с.
17. Кандрацэня, І.У. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы / І.У. Кандрацэня, Л.П. Кунцэвіч ; пад рэд. А.А. Лукашанца. – Мінск: ТетраСистемс, 2009. – 704 с.

18. Костюкович, Н.Н. Русско-белорусский словарь математических, физических и технических терминов / Н.Н. Костюкович, В.В. Люштик, В.К. Щербин; под ред. Н.Н. Костюковича. – Минск : «Беларуская энцыклапедыя» имени Петруся Бровки, 1995. – 512 с.

19. Новейший русско-белорусский и белорусско-русский словарь / авт.-сост. З.И. Бадевич, Ж.Е. Белокурская, Н.Ф. Борковская. – Минск : Юнипресс, 2007. – 912 с.

20. Плотнікаў, Б.А. Слоўнік цяжкасцяў беларускай мовы / Б.А. Плотнікаў, В.П. Трайкоўская. – Мінск : Кніжны дом, 2004. – 554 с.

21. Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа АН БССР ; пад рэд. М.В. Бірылы. – Мінск : БелСЭ, 1987. – 903 с.

22. Слоўнік беларускай мовы (цяжкасці правапісу, вымаўлення, акцэнтацыі, словазмянення) / склад. Л.А. Ламека., Ул.Б. Ламека. – Мінск : “Сучаснае слова”, 2000. – 320 с.

23. Глумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. – 3-е выд. – Мінск : БелЭн, 2002. – 784с.

24. Глумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / АН БССР, Ін-т мов-ва; пад агул. рэд. А.А. Атраховіча (Кандрата Крапівы). – Мінск : БелСЭ, 1977–1984.– 5 т.

25. Уласевіч, В.І. Слоўнік новых слоў беларускай мовы / В.І. Уласевіч, Н.М. Даўгулевіч. – Мінск : ТетраСистемс, 2009. – 448 с.

ЗМЕСТ

Прадмова.....	3
§ 1. Мова і маўленне	4
§ 2. Паняцце культуры маўлення	4
§ 3. Правільнасць маўлення і моўныя нормы	5
§ 4. Арфаэпічныя нормы	6
§ 5. Акцэнталагічныя нормы	7
§ 6. Арфаграфічныя нормы	7
§ 7. Словаўтваральныя нормы	7
§ 8. Марфалагічныя нормы	8
§ 9. Сінтаксічныя нормы	13
§ 10. Пунктуацыйныя нормы	13
§ 11. Лексічныя нормы	13
§ 12. Фразеалагічныя нормы	13
§ 13. Стылістычныя нормы	14
§ 14. Дакладнасць маўлення	21
§ 15. Навуковы стыль і яго функцыянальна-камунікатыўныя характарыстыкі.....	22
§ 16. Сістэма моўных сродкаў навуковага стылю	23
§ 17. Марфалагічныя асаблівасці навуковага стылю	25
§ 18. Асаблівасці сінтаксісу навуковага стылю	28
§ 19. Асаблівасці афіцыйна-справавога стылю. Паняцце дакумента. Групы афіцыйна-справавой дакументацыі.....	35
§ 20. Афармленне дакументаў	37
§ 21. Лагічнасць.....	42
§ 22. Дарэчнасць.....	44
§ 23. Чысціня	45
§ 24. Лаканічнасць	45
§ 25. Багацце	46
§ 26. Вобразнасць	47
§ 27. Публічнае выступленне, яго асаблівасці.....	49
§ 28. Кампазіцыя прамовы	49
§ 29. Этапы падрыхтоўкі да публічнага выступлення	50
§ 30. Асноўныя віды публічных прамоў.....	51
§ 31. Арыентацыя на аўдыторыю	52
§ 32. Інтанацыйныя сродкі афармлення вуснай мовы	52
§ 33. Жэсты, міміка, поза, знешні выгляд прамоўцы	53
Спіс рэкамендаванай літаратуры	58
	61

Учебное издание

Составители:

*Самуйлик Ярослав Григорьевич
Пикула Людмила Владимировна*

ПРАКТИКУМ ПА КУЛЬТУРЫ МАЎЛЕННЯ:

**тэарэтычны матэрыял і практычныя заданні
для студэнтаў тэхнічных спецыяльнасцей**

Ответственный за выпуск: Пикула Л.В.

Редактор: Боровикова Е.А.

Компьютерная вёрстка: Соколюк А.П.

Подписано в печать 14.01.2015 г. Формат 60x84 ¹/₈. Бумага «Performer».
Гарнитура «Times New Roman». Усл. печ. л. 7,44. Уч. изд. л. 8,0. Заказ № 37. Тираж 100 экз.
Отпечатано на ризографе учреждения образования «Брестский государственный
технический университет». 224017, г. Брест, ул. Московская, 267.